

Məclisi giriş sözü ilə universitetin rektoru, professor Hamlet İsaخانlı açdı.

ETNOPSIXOLOGİYA QEYRİ-ADI DƏRƏCƏDƏ GÖZƏL BİR SAHƏDİR

Professor Hamlet İSAXANLI:

-Əziz dostlar!

"Elm və sənət məclisi"nin hörmətli qonaqları!

Payızda başladığımız görüşlərin, seminarların bu gün sayca onuncusudur. Onluq say sistemində ilk ikirəqəmli ədədə çatdıq. Bilirsiniz ki, hər on məclisin materialları bir kitab olacaq. Yəni bugünkü məruzədən və müzakirədən sonra həmin kitab çapa hazırlanacaq və bu, ümid edirəm ki, davam edəcək.

Çalışırıq ki, müzakirəyə çıxardığımız mövzular rəngarəng olsun. Mövzu məhdudiyətimiz

GÜRCÜ XALQININ MƏDƏNİYYƏTİ VƏ MİLLİ PSIXOLOGİYASI: MÜQAYİSƏLİ TƏHLİL

2007-ci il mayın 8-də Xəzər Universitetində fəaliyyət göstərən "Elm və sənət məclisi"nin 10-cu toplantısı oldu. "Gürcü xalqının mədəniyyəti və milli psixologiyası: müqayisəli təhlil" mövzusunun müzakirəsinə həsr olunmuş məclisdə bu dəfə də müxtəlif elm və təhsil müəssisələrindən dəvət olunmuş mütəxəssislər, müəllimlər və tələbələr iştirak edirdilər.

yoxdur. Mövzunun maraqlı, cəlbedici, düşündürücü olması kifayətdir.

Bu gün biz "Gürcü xalqının mədəniyyəti və psixologiyası: müqayisəli təhlil" mövzusunə müraciət etmişik. Elmi baxımdan bu, etnopsixologiyaya aid

olan bir mövzudur. Yəni müəyyən mənada, xalqın ruhunun öyrənilməsidir. Xalqın milli xüsusiyyətlərini, düşüncə tərzini, özünüdərkini, adət-ənənələrini, arzusunu, istəyini, arxetiplərini, qürur və iradəsini, milli dəyərlərini, xarakterini başa düşmək istəyirik. Adətən, bunlar müqayisələr nəticəsində ortaya çıxır. Birinin dəyərlərindən, xarakterindən danışanda onu başqaları ilə müqayisə etmək, başqalarından fərqləndirmək lazımdır. İstər-istəməz müqayisəli təhlil aparmaq ehtiyacı yaranır.

Etnopsixologiya barədə tarix boyu müxtəlif fikirlər, baxışlar olub. Qədim Yunanıstandan başlayaraq filosoflar bu məsələyə daha çox münasibət, fikir bildiriblər (Sokrat, Platon, Ksenofont, Herodot, Hippokrat və s.). Onlar həmişə qonşu xalq-

ları müşahidə eləyəndə orada tək tarixi hadisələri qeyd etməklə kifayətlənmir (məsələn, iranlılarla müharibədə), o xalqların xarakterini öyrənməyə, hətta bu xarakteri yaradan səbəbləri araşdırmağa cəhd edirdilər. Səbəbləri də onlar daha çox coğrafi mövqe və şəraitdə görürdülər (coğrafi determinizm): bu, Şərqdə bir cür, Qərbdə isə başqa cür olur, dağda bir cür, düzdə başqa cür olur və s... Bir sıra nəzəriyyələrdə bunu iqlimlə, iqlim zonaları ilə əlaqələndirirdilər. Belə yanaşma xüsusilə orta əsrlərdə geniş şəkil almışdı. Qədim Şərq mütəfəkkirlərinin əsərlərində də xalqların ruhu, düşüncə tərz, mədəniyyəti haqqında fikirlərə rast gəlinir.

Müasir dövrdə də bu məsələyə böyük diqqət yetirilir.

XVIII əsrdə başlanan tədqiqatlar get-gedə güclənmiş, XIX əsrdə xalqların psixologiyası, xarakteri artıq bir elmi cərəyan kimi formalaşmağa başlamışdı. Yenə də əsas rol filosoflara məxsus olmuşdur. XIX əsrin

ikinci yarısında almanlar "Etnopsixologiya və dilçilik jurnalı" adlı dərgi çıxarmağa başladılar. Bu, müasir etnopsixologiya elminin başlanğıcı kimi qəbul olunub. Burada faktlar toplanır, onların yekun təhlili verilir. Sonra sistemləşdirmələr və elmi inkişaf cəhdləri başladı. Amma, qəribə də olsa, bu elm nə tarixdir, nə fəlsəfə, nə də riyaziyyat. Məncə, bu, hələ bitkin bir elm şəklini almayıb. Məsələn, müasir psixologiyanın çox ciddi sahələri var ki, artıq o bö-lümlər özləri ciddi bir elm şəklini alıb. Onlar bu gün çox dəbdə olan sahələrdir. Etnopsixologiya isə bir növ ümumi faktları qeydetmə, təhliletmə formasında qalıb. Bu da ondan irəli gəlir ki, ayrı-ayrı fərdlərin psixologiyasını öyrənməklə xalqın psixologiyası, xarakteri barədə geniş və dərin ümumiləşmələr etmək olmur. Çünki xalq özü həmcins deyil.

Xalq müxtəlif fərdlərdən ibarətdir. Məsələn, mümkündür ki, düşüncə tərzinə yaxın olan və Çində yaşayan bir adamla

(məsələn, riyaziyyatçı alimlə) mənim ünsiyyətim daha yaxşı alınsın, nəinki mənim bəzi azərbaycanlılarla ünsiyyətim. Düşüncə tərzimizdə çox böyük fərqlər olan bir azərbaycanlı ilə mənim maraq dairəmiz, xarakterimiz başqa cür ola bilər. Ona görə də bütün millətin tam, dəqiq portretini cizmaq olmur. Etnopsixologiya adlanan elm bu səbəbə görə ciddi bir elm şəklini almayıb. Amma bununla bərabər, maraqlı müşahidələr və mülahizələr mövcuddur.

VII ƏSRDƏ GÜRCÜ VƏ ERMƏNİ KİLSƏLƏRİ ARASINDA İXTİLAFLAR BAŞ VERDİ

Biz bu gün gürcülər haqqında danışacağıq. Nə üçün? Əslində biz bir çox xalqların mədəniyyətini, psixologiyasını müzakirə etməliyik. Ən çox da yaxın olduğumuz, bərabər yaşadığımız, əməkdaşlıq etdiyimiz, dostluq etdiyimiz, bəzən yola getmədiyimiz, müxtəlif mənada ziddiyyətdə olduğumuz dinc və ya qeyri-dinc millətlərin, xalqların mədəniyyətini, onların psixologiyasını öyrənmək bizim üçün çox maraqlıdır. Bu nöqtəyi-nəzərdən bizə ruslar da, farslar da, gürcülər də, ermənilər də maraqlıdır.

Bir xalq kimi gürcülərlə bizim xalqın ünsiyyəti çox dərinlərə gedir. Deyilənə görə, xristianlığı Qafqazda əvvəlcə ermənilər, sonra gürcülər, daha sonra Azərbaycanda yaşayan albanlar qəbul edib. Amma sonra Azərbaycanda İslam da-

ha çox yayıldı və üstün oldu. Qafqaz xalqlarının dini dünya-görüşlərində fərqlər əmələ gəldi. Artıq qədim dövrdə gürcü və erməni kilsələri arasında fikir ayrılıqları gücləndi, ixtilaf baş verdi. VII əsrdə onların kilsələri ayrıldı (Gürcülərdə xalkedon, ermənilərdə isə monofizit kilsəsi hakim oldu).

V əsrdə erməni və gürcülərin ayrıca əlifbaları da əmələ gəldi. VIII əsrdə gürcülərin bəzi tarixçiləri ermənilərlə mübahisə etməyə başladılar ki, deyirsiniz, sizin əlifbanızı biz düzəltmişik, amma bu fikir qətiyyənlə doğru deyil, çünki bizim əlifbamızın xarakteri başqadır, xətləri fərqlidir...

Artıq əlifba mədəniyyətin birinci vasitəsi və mədəniyyətlərarası ziddiyyət qaynağı oldu, bu istiqamətdə söhbətlər səngimədi.

RUSTAVELİNİN YARADICILIĞI GÜRCÜ XALQININ FORMALAŞMASINA BÖYÜK TƏSİR GÖSTƏRDİ

Hər yerdə olduğu kimi, qədimdə Gürcüstan da kiçik-kiçik dövlətlərdən ibarət idi. Hesab edirlər ki, düz 1000 il əvvəl - 1008-ci ildə Gürcüstanın şərqilə qərbi (Kartli-İberiya və Abxazeti) birləşməyə başladı, "Sakartvelo" sözü əmələ gəldi, gürcülər bir coğrafi ərazidə yaşamağa başladılar. Bu, uzun olmasa da, bir müddət davam etdi.

XI əsrin sonlarından XIII əsrin əvvəllərinə qədər gürcülərin

renessans dövrü olub. Qurucu Davidin, Tamaranın, Rustavelinin və başqalarının adını çəkmək kifayətdir. Həm dövlətçilik baxımından, həm də digər sahələrdə gürcülər, doğrudan da, xeyli inkişaf etmişdilər. Bu məsələ ilə, yəni kimin güclü, kimin zəif olması, hansı torpağın kimin ərazisində olması ilə bağlı tarixçilər mübahisə edirlər. Bu ətrafda (Qafqazda və Yaxın Şərqdə) yaşayan xalqlar ara-

sında da belə mübahisə var. Çünki tarixin bir dövründə bir xalq, başqa dövründə isə digəri daha güclü olur. Kim hansı dövrdə daha güclü olubsa, daha çox ərazini tutubsa, həmin dövrü əsas götürür, deyir ki, mən güclü olmuşam və bu geniş ərazilər mənə aiddir.

Amma, məncə, bu fikirlə tarixçilər də razılaşar ki, gürcülər o dövrdə güclü olublar. David Qurucu (Ağmaşenebeli) hakimiyyətindən başlayaraq (1089) Tamaranın hakimiyyətinin sonuna qədər (1212) gürcü dövlətçiliyi və Rustavelinin "Ver-

xistkaosani" əsərinin mərkəzi yer tutduğu gürcü mədəniyyəti yaxşı inkişaf etdi. Rustavelinin yaradıcılığı gürcü xalqının formalaşmasına, psixologiyasına qeyri-adi dərəcədə böyük təsir göstərdi, gürcü danışq dilinin bütövləşməsinə kömək etdi. David Qurucunun dövründə onun dəvət etdiyi türklərin (Ətrəkin başçılıq etdiyi qıpçaqların) böyük dəstəsi Kartlidə məskən saldı, gürcülərin hərbi uğurlar qazanmasına kömək etdi.

XIII əsrdən gürcülərin tənəzzül dövrü başladı. Yəni ölkə ayrı-ayrı knyazlıqlara, ayrı-ayrı hissələrə parçalandı. Orada xristianlıq olsa da, gürcü tarixçiləri də, digər Avropa tarixçiləri də qeyd edirlər ki, Gürcüstanı İran mədəniyyətinin təsiri daha çox olub. Bir çox faktlar göstərir ki, 1800-cü illərə - Gürcüstanın Kaxeti hissəsi Rusiyanın təbəəliyinə keçənə və ruslar burada yerləşdirilənə qədər Şərq təsiri daha güclü olub. Əslində İran təsiri Sasanilər dövründə də kifayət qədər güclü idi.

Tiflis həmişə çoxmillətli şəhər olub. VII əsrə aid qaynaqda burada Xəzər - türk, gürcü, erməni, yunan, yəhudi dillərində danışıldığı qeyd olunub. Gürcülər Tiflisi mərkəz seçənə qədər ora İslam şəhəri idi, oranı müsəlmanlar idarə edirdilər. Amma get-gedə Tiflisdə gürcülərin təsiri artmağa başladı. 1121-ci ildən gürcülər Tiflisi alsalar da, uzun müddət müsəlmanlar əhalinin mühüm hissəsini təşkil edirdi. XIX əsrin son-

larına qədər burada ermənilərin də təsiri böyük idi. Onlar həm say etibarilə, həm də idarəçilikdə iştirakları baxımından nəzərə çarpırdılar.

Rusiyaya birləşdiriləndən sonra Tiflis müəyyən qədər Qafqazın paytaxına çevrilmişdi. Ruslar burada oturub yavaş-yavaş ətrafı öz əllərinə keçirərək işğal edirdilər. İşğaldan sonra ruslar idarəetməni də öz əllərinə almışdılar. Daha sonra mədəniyyət ocaqları, teatr, nəşriyyat və s. burada yerləşdiyinə görə Tiflis Qafqazın həm də mədəni mərkəzinə çevrildi. Bu da, yəqin ki, gürcü xalqının inkişafında müəyyən rol oynadı.

Mən giriş sözümdə mövzu haqqında ümumi təsəvvür yaratmaq istədim. Sözü məruzəçimiz İmir Məmmədliyə vermək istəyirəm.

İmir Məmmədli həm gürcü xalqının, həm Azərbaycan xalqının dilini, mədəniyyətini dərinlən bilən, hər iki dildə yaradıcılıqla məşğul olan, hər iki dildən bir-birinə çoxsaylı və ciddi tərcümələr edən nadir yaradıcı şəxs və mütəxəssislərdən biridir. Rustavelini gürcücədən azərbaycancaya tərcümə etdi. Ə.Cavad, S.Vurğun, M.Rahim və S.Rüstəmdən sonra cürətlə və zənnimcə, haqlı olaraq bu işə girişdi. Azərbaycan ədəbiyyatı nümunələrindən gürcü dilinə sevə-sevə çevirdi. Mənim şeirlərimi də "Həyat poeziyası" ("Sitsotsxlis poezia") adı ilə gürcücə nəşr etdirdi. Kitabın Tiflisdə təqdimatında gürcülər şeirlərin gürcücə gözəl səslən-

diyini dəfələrlə qeyd etdilər. Bu, tərcüməçinin - İmir Məmmədlinin əməyi idi, ona verilən qiymət idi.

ŞUŞA HAVALARI

İmir MƏMMƏDLİ:

- Mən hamınızı salamlayıram.

Belə bir məclisi təşkil etdiyinizə və onu müntəzəm davam etdirdiyinizə görə sizi alqışlayır və mənə bu şəraiti yaratdığınıza görə təşəkkürümü bildirirəm.

Bu gün Şuşamızın işğalı günüdür. Mən də mövzumuzda keçmədən əvvəl Şuşa haqqında yazdığım bir şeiri sizin diqqətinizə çatdırmaq istəyirəm. Şeir "Şuşa havaları" adlanır:

*Sən Allah, o qarı yadıma salma,
Doğma yuva dərdi bir yana qalib.
O qarın həsrəti öldürür məni,
Dağlarda yellənən çovğunla gəlib,
Üreyimə çökür Şuşanın çeni.*

*Biz qaçdıq, baxanlar elə bildilər,
Yurdda bizim təkçə varımız qaldı.
Eh, kimə deyək ki, orada bizim,
Dumanımız qaldı, qarımız qaldı.
Dağların üstündən tarım çəkilən*

*Simləri şəfəqdən tarımız qaldı.
Əldəyməz sinəsi xarı bülbüllü,
Yamyaşıl köynəkli yarımız qaldı.
İkiyə bölündü sanki hər adam,
Yarımız qaçanda, yarımız qaldı.*

*Sən allah o qarı yadıma salma,
Qərib qış ayazı yanır qəlbimdə,
Məni içimdəki oduma salma.*

GÜRCÜ DÜNYAGÖRÜŞÜNƏ BİR BAXIŞ

Xalqın dünyagörüşünü milli mədəniyyət müəyyənləşdirir, milli mədəniyyəti - xalqın dünyagörüşü. Bu, mühitlə insanın bir-birinə qarşılıqlı təsiri kimi bir şeydir, aksiomadır ki, mühit insanı formalaşdırdığı qədər, insan da yaşadığı mühiti formalaşdırır.

Amma geniş anlamda millətin dünyaya baxışı da milli mədəniyyətin tərkib hissəsidir.

Bəs bu mədəniyyətin özü nədir?

Güman ki, mədəniyyət sözünün ən yığcam, ən lakonik izahı belə olardı:

Allahın və təbiətin yaratdıqlarından başqa nə varsa, yeni bilavasitə insanın iştirakı ilə nə yaradılıbsa, mədəniyyətdir ("kultura" mənasında).

Gürcü mədəniyyəti də gürcünün bir insan kimi yaratdığı fenomendir. Sözsüz ki, həmin fenomen müasir gürcü simasını formalaşdıran, çağdaş gürcünü gürcü edən başlıca amildir.

Bir tarixi qonşu kimi, bizə gürcünün hansı mədəni təmayülə mənsub olmasını bilmək son dərəcə əhəmiyyətli və vacibdir.

Çağdaş aləmdə ən yeni elmi sahə olan kulturologiyada dünya xalqlarının mədəniyyətləri, əgər belə demək mümkünsə, "vicdan aspektindən" də öyrənilir, yeni mənəvi-tipoloji baxımdan təhlil və tədqiq olunur. Həmin üsula görə bəşəriyyət mədəniyyətini iki hissəyə bölürlər: "ar mədəniyyəti" və "cinayət mədəniyyəti". "Ar mədəniyyəti" nə o mənəvi əxlaqi tiplər aiddir ki, onlar hər hansı bir qərara gələrkən öz daxili impulslarına, öz vicdanlarının səsinə deyil, elin səsinə və ənənəyə çevrilmiş sosioloji davranış qaydalarına riayət edirlər. Onların bütün hərəkətlərinə, hər bir addımına artıq qəbul edilmiş adət-ənənələr və xalqın gözü nəzarət edir. Bu cür mədəniyyət təmsilçiləri xalq qarşısında, "ağsaqqal - avtoritet" önündə daim daxili hesabat verirlər. Hər hansı bir

qərarı qəbul edərkən öz-özlərindən soruşurlar: "Mən bunu belə etsəm, görəsən, el nə deyər? Xalq bunu alqışlayarmı?" Yalnız cavab müsbət olanda qərar qəbul edilir və hərəkətə gətirilir.

Bu cür mədəniyyətdə insanın özü bir fərd kimi, onun daxili vicdan səsi və müvəffiq olaraq şəxsi məsuliyyət hissi, demək olar ki, istisna olunur. Əxlaq meyarlarını qədimdən gələn adət və el tələbləri müəyyənləşdirir. Sözün qıtası, "ar mədəniyyəti"ndə insan vaxtilə qəbul olunmuş çərçivə içərisində dolanır. Yeni ilk baxışda o elə bir vəziyyətdədir ki, zahirən güya sərbəst hərəkət edir, amma yerləşdirildiyi çərçivə hüdudlarından kənara çıxma bilmir. Həmin mədəni məkənin sərhədlərini qoruyaraq el qarşısında onun üzünə nə qədər ağdırsa, xalqın gözündə nə dərəcədə nümunəvidirsə, qərar seçimində bir o qədər məhduddur. Ən azından elin gözü, xalqın sözü onun bütün qərarlarına güclü təsir edir.

Şerti olaraq "cinayət mədəniyyəti" adlanan mədəniyyətdə hər şey bunun əksinədir: Qəhrəman hamılıqla qəbul olunmuş davranış qaydalarına qarşı çıxır. Onun hərəkətlərini daxili vicdan səsi müəyyənləşdirir. Əgər belə hal ümumi milli mədəniyyətin təyinedicisi deyilsə, ictimai adət və oturmuş davranış qaydalarının tərəfdarı olan kütlə ilə "cinayət mədəniyyəti"nin təmsilçisi kimi çıxış edən fərd arasında ziddiyyət yaranır. El göz bəbəyi kimi qoruduğu yaşam etiketini pozduğuna görə onu öz içərisin-

dən qovmağa, təcrid etməyə səy göstərir.

"Cinayət mədəniyyəti"ndəki "cinayət" toxunulmaz davranış çərçivəsinin, müqəddəs milli mədəniyyət sahəsinin sərhədlərinin pozulmasından ibarətdir. Bu halda əsas aparıcı qüvvə, hər şeyin mərkəzində duran amil şəxsiyyət və onun daxili iradəsidir. Belə insan kütlənin sərt şərtlərini nəzərə almadan öz daxili səsinin buyruğuna əməl edərək yeni davranış normaları tədbiq etməyə, öz əqidəsindən dönməməyə çalışır.

Zənnimcə, Şərq və Qərbin qovşağında, bir yandan Asyanın, digər tərəfdən Avropanın astanasında yaranan gürcü mədəniyyətinin mənəvi-tipoloji təmayülünü müəyyənləşdirərək, o, əsasən "ar mədəniyyəti" nə, qismən "cinayət mədəniyyəti" nə aiddir desək, səhvə yol vermiş olarıq.

Əgər gürcü mədəniyyəti ilə qonşu Azərbaycan mədəniyyətinin arasında oxşarlıq varsa, o da onun "ar mədəniyyəti" nə - avtoritar təkəkkürə əsaslanan "ar mədəniyyəti" nə yaxınlığındadır.

XALQIN ƏDƏBİYYATI ONUN MƏNƏVİ XƏZİNƏSİ, RUHUNUN GÜZGÜSÜDÜR

Sözü gedən gürcü mədəniyyəti barədə mülahizə yürüdərkən, gəlin onu konkret faktlarla sübuta yetirək.

Yəqin mənimlə razılaşırsınız ki, istənilən durumun ən dürüst göstəricisi onun mənəvi xəzinəsi, ruhunun güzgüsü

xalqın ədəbiyyatıdır, xüsusilə də klassik ədəbiyyat.

Bu baxımdan özündən sonrakı gürcü ədəbiyyatına, mədəniyyətinə və milli təfəkkürə güclü təsir göstərən intibah dövrünün parlaq nümayəndəsi Şota Rustaveliyə müraciət etsək, düzgün olardı. Rustavelinin "Pələngdərilə cəngavər" poemasında, doğrudan da eyni zamanda iki - fərdi və kütləvi mədəni başlanğıc özünü göstərir. Başqa sözlə, bu dahi şair sonradan bütün gürcü mədəniyyətini, milli düşüncə tərzini müəyyənləşdirəcək iki mədəni mövqenin təməlini qoyur.

"Pələngdərilə cəngavər" in baş qəhrəmanlarından biri olan Tariyel yadelli yeznənin, yad mədəniyyət təmsilçisinin onların həyatına daxil olmasının, milli mədəniyyət məkanına yabançı çaların əlavə olunmasının, şahzadə qıza evlənib, sonradan isə taxt-taca qanuni varis olmasının qarşısını almaq məqsədi ilə gecəyən gəlib günahsız yeznəni qanına qəltan edir. Halbuki şahın yeganə qızı Nestan Darecanın nikahı məsələsinin müzakirəsinə ölkənin əmirbarı kimi Tariyel də dəvət

edilmişdi və öz mövqeyini dinc danışq zamanı açıqlaya bilərdi. Şahzadə qızı onun özü sevdini, yadelli kürəkənə ehtiyac olmadığını bəyan edə bilərdi. Amma o belə etmədi və yazıq günahsız yeznəni toyqabağı qətlə yetirdi.

Sozsüz ki, Tariyelin bu hərəkəti xalqın yadı öz içinə daxil etməmək rəyinə, özünü müəyyən bir mədəni məkanın hakimi-haqqı sayaraq, özgəni həmin sahəyə buraxmamaq üçün həmişə daxilən şahə qalxan kütlənin istəklərinə uyğun bir hərəkətdir. O, həmin vəziyyətdə başqa cür hərəkət etsə idi, ümumsəltənət iradəsinə uyğun olmazdı.

Əlbəttə, Tariyel şahzadə qızın gələcək nigahına həsr olunan saraydakı məşvərətdə ürəyini şaha açaraq onu öz eşqindən agah etsə, şah Xəzərm şahzadəsini kürəkən kimi dəvət etməzdi, nəticədə nahaq qan tökülməz, nəzərdə tutulan toy və ya dönməzdi. Amma bu, necə deyərlər, effektiv olmazdı, kütlənin yad kütlə ünsürlərinə olan mövqeyini bütünlüklə təzahür etdirə bilməzdi.

Fəqət "ar mədəniyyəti"nin bütün sirri, kütlə həyatına məna verən ümumi mədəni məkanın toxunulmazlığı uğrunda tökülən əcnəbi qandadır, yad ünsürün daxilə buraxılmamazlığındadır. Həmin əcnəbi təcavüzkar olmasa da, dəvətlə gətirilmiş olsa belə, doğma mədəni məkanı hər hansı müdaxilədən qoruyub saxlamağa yönələn şüur üçün bu normaldır.

Həmin günahsız adamın qətli, nahaq qan, əsərdə cəryan edən bütün hadisələrin, o cümlədən Tariyellə onun sevgilisi Nestan Darecanın düşar olduğu çümlə əzab-əziyyətlərin əsasını və təməl daşını təşkil edir.

Renessans dövrünün səciyyəvi nümayəndəsi olan Şota Rustaveli yaxşı bilir ki, səltənət uğrunda olsa belə, nahaq tökülən qan, onu tökənlərin hədsiz əzab-əziyyətləri ilə batılşməlidir. Belə ki, Tariyel yalnız öz qan-yaşı ilə yuyandan sonra səadətə qovuşur.

Əmirbar Tariyel məmləkətdə olmadığı müddətdə onun xalqının başına gələn müsibətlərdən sonra əsərin xoşbəxt sonluğu bir növ ona dələlət edir ki, qəhrəmanı yetişdirən mədəni mühitin rəyinə görə, el yolunda tökülən hər hansı qan, əvəzi qanla ödəniləndən sonra bəraət qazanır.

Bu, ümumxalq mövqeyi ilə yanaşı, artıq qeyd etdiyimiz kimi, Rustavelinin ölməz əsərində başqa bir mövqenin də təməlini qoyur. Sözügedən mövqə poemanın digər baş qəhrəmanı Aftandilin simasında və hərəkətində öz əksini tapır.

Padşahın istəyi və vurğunu olduğu sultanə Tinatinin tapşırığı ilə yad cəngəvəri (Tariyeli) tapıb öz vətəninə qayıdan sərkərdə Aftandili nə hökmdar, nə də saray adamları bir daha məmləkətdən kənara buraxmaq istəmirlər. O isə ayrılkən Tariyelə vəd verir ki, hökmən qayıdıb sevgilisini axtarmaqda ona yardımçı olacaqdır.

Vəziyyət lap gərginləşir. Aftandil görür ki, onun geri getməyi çox müşküləşir, çünki bu, həm xalqın, həm də xalqın iradəsini özündə cəmləşdirən padşahın istəyinin əleyhinədir.

Amma hökmdarın icazəsini heç bir vəch ilə əldə edə bilməyən Aftandil belə qərara gəlir ki, öz vicdanının səsinə qulaq assın, onun dediklərinə əməl etsin. Belə ki, ümumkütləvi iradə ilə fərd iradəsinin qarşıdurmasında bu dəfə fərdin iradəsi qələbə çalır. Beləliklə, sonradan öz inkişafını böyük gürcü şairi Vaşa Pşavelanın əsərlərində tapacaq başqa bir mədəni mövqenin əsası qoyulur.

Aftandilə deyəndə ki, vətəni, yeni nümayəndəsi olduğun ümummədəni məkanı qoyub hara gedirsən? O, sevgilisini yurddan da uca tutaraq cavab verir:

*Mənim üçün fani dünya
günü keçmiş bir ixtiyar,
O kəsəm ki, dost yolunda
"of" demədən cana qıyar.
Günəşimlə vidalaşdım,
sevgilimdən var ixtiyar,
Onu qoyub gedirəmsə,
nəməndir doğma diyar.*

Diyar vahid bir mədəniyyət daşıyıcısı olan xalqın külli-iradəsini özündə cəmləşdirən bir məkandır. Aşıq-məşuqu vahid bir varlığa çevirən eşq isə haqdır. Haqq hər şeydən uca, hər şeydən alidir. Amma haqq kütləvi xarakter daşımır, haqqın bütün mənası və mahiyyəti bir şəxsiyyətin içinə sığır. Hələ Rustavelidən çox-çox öncə antik dövrün böyük yunan filosofu Aristotel demişdi: "Platon mənim üçün əzizdir, amma haqq ondan da əzizdir". Rustavelidən çox-çox sonra, dövrümüzün böyük gürcü filosofu Merab Mamardaşvili həmin fikri şəraitə görə belə ifadə etmişdir: "Haqq vətəndən də əzizdir". Heç şübhəsiz, Mamardaşvilinin bu deyimində vətən sözü ümumi kütlə iradəsini özündə əks etdirən bir məkan mənasında nəzərdə tutulur. Elə buradaca onu da qeyd edim ki, vətəni məhz bu mənada dərk edən, ar mədəniyyətinin daşıyıcısı olan gürcü ziyalıların bir qismi M.Mamardaşviliyə həmin deyimi bu gün də bağışlaya bilərlər.

GÜRCÜ MƏDƏNİYYƏT MƏKANINDA DA ORTA QIZIL XƏTT VAR

XX əsrin sonunda Merab Mamardaşvilinin düşüncələrində öz əksini tapan, əsası Şota Rustavelinin ölməz əsərində qoyulan həmin ikinci mövqe, yuxarıda qeyd etdiyim kimi, dövrümüzə qədərki müddətdə, orta əsrə aid folklor nümunəsi "Bəbir və oğlan" poemasını çıxmaq şərti ilə, əsasən Vaja Pşa-

velanın əsərlərində inkişaf edir. Qeyd olunmalıdır ki, həmin təmayülə meyilli olan gürcü yazıçıları - Naira Qelaşvili, Aka Morçiladze, Besik Xarananli, Şota İyataşvili, Şadiman Şamanadze və Andro Buaçidze - XX əsrin sonunda və yaşadığımız yüzillikdə daha da fəallaşaraq öz mövqələrini yeni ədəbi üsullarla nümayiş etdirdilər.

Zənnimcə, yerdə qalan gürcü ədəbiyyatı - XVIII-XIX əsrlərdə Qriqol Orbeliani, David Quramişvili, İlya Çavçavadze, Akaki Sereteli, sonrakı dövrdə isə Konstantin Qamsaxurdia, Georgi Leonidze, Muxran Maçavariani, Quram Pandcikidze, Murman Lebanidze, Moris Posxişvili, Revaz Mişveladze, Otar və Tamaz Çiladzelər - əksər hallarda birinci yola, yeni vətən, torpaq sözləriylə eyniləşərək, ümumxalq iradəsini əks etdirən mədəni mövqeyə sadıq qalır və bir qayda olaraq, həmin mövqenin tələblərinə uyğun cızılmış sahənin daxilində keşikçi ayıq-sayıqlığı ilə fırlanır, onun sərhədlərini göz bəbəyi kimi qorumağı öz qarşısına müqəddəs bir vəzifə kimi qoyur.

Hər şeydə olduğu kimi, gürcü mədəniyyət məkanında da orta qızıl xətt var. Mixeil Cavaşişvili, Çabua Amirecibi, Can-suq Çarkviani, Quram Doçanaşvili, Mağvala Qonaşvili və Qoderdzi Çoxeli bu iki mövqe arasında orta xətdə qərar tutanlardır.

Belə ki, XIX əsrin ikinci yarısında Gürcüstanın dağlıq bölgəsinin ən uca yerində yaşayıb yaradan Vaja Pşavella ədəbi personajlar qalereyasında hey-

rət doğuran Aluda Ketelburinin, Cokolanın, Musanın və sonrakı dövrün milli mənəvi aləmində sözügedən mədəni təmayyülə meyilli olan başqalarının mədəni-tipoloji əcdadı "Pələngdərili cəngavər" poemasında "cinayət mədəniyyəti" toxumu səpən Aftandildirsə, yerdə qalan gürcü ədəbi-mədəni ruhunun ulu sələfi Pələngdərili cəngavərin özü, yeni ümumxalq iradəsinin parlaq təmsilçisi və icraçısı olan Tariyeldir.

Vaja Pşavelanın qəhrəmanları öz sələflərinin açdığı yola layiq olaraq, yeri gəldikcə ən prinsiplial məsələlərdə belə, kütləvi iradəyə, elliklə qəbul və tətbiq edilmiş adət-ənənələrə qarşı çıxırlar.

Ulusun ilxısını oğurlayan Kist (çəçen) Musanı qarşılıqlı atışma zamanı öldürən Aluda Ketelauri el adətinə görə məğlub edilmiş düşmənin sağ qolunu kəsməli, öz zəfərinə daim dələlət edən bir qənimət kimi evin divarından asılı şəkildə saxlamalıdır. Amma o, Musaya qıymır, igidliyinə və şücaətinə valeh olduğu düşmənin qolunu kəsmir. Fəqət ulusda Aludanı buna görə qınayırlar.

Elin başbilənlərinin güclü təzyiqinə baxmayaraq, Aluda Ketelauri mövqeyini dəyişmir, əqidəsindən dönmür. Onların cavabında deyir: "Nə düşmüşünüz üstümə, dünyada bizdən də mərd kişilər var, amma biz tək-cə özümüzü bəyənirik... Elə bilirik, analar yalnız bizləri doğublar... Nolsun ki, o düşməndir, igid igidin qolunu kəsməz..."

Hələ üstəlik isəvilərin müqəddəs bayram günündə müsəlman Musanın ruhunu yad etmək üçün Aluda Ketelauri kilsədə qurban da kəsir. Bununla da soydaşlarını son dərəcə hid-dətləndirir və özünün ulusdan qovulmasına şərait yaradır. Qovulur, lakin əqidəsindən dönmür. Kütlə iradəsi fərdin iradəsini qırarmır, onu dəf edə bilmir.

Aftandilin başqa bir "nəvəsi" və Vaja Pşavelanın ədəbi qəhrəmanı Cokolla doğma qardaşının qatili olan Kist Musanı, evdə qonağı ikən öldürməkdən, qan düşməninə el adəti ilə qisas almaqdan imtina edir ("Qonaq və ev sahibi").

Cokolla ovçuluqda tanış olduğu Kist Musanı evinə dəvət edir. Evdə məlum olur ki, bu, Cokollanın qardaşını öldürən həmin Kistdir. Qisas almaq üçün, qanı qanla yumaq üçün ələ bundan yaxşı fürsətmi düşər?

Cokollanın həmyerliləri ondan tələb edir və təkidlə deyirlər ki, onu ya özü öldürsün, ya da icazə versin, onlar öldürsünlər.

Cokolla buna qəti etiraz edir, o, üzünü ellilərinə tutub bildirir: "Mənə dəryalarca qan borcu olsa belə, bu gün o mənim qonağımdır. Mən onu qonaq kimi sağ-salamat yola salacam. Bir də dağda-daşda rastıma çıxanda, qardaş qanını layiqincə alacam..."

Beləliklə, yenə el və fərd qarşılıqlı yaranır. Son nəticədə fərd bu qarşılıqlı qurban getsə də, onun iradəsi qırılmaz.

Burada onu da qeyd edim ki, gürcü tefəkkürünün inkişaf tarixində Şota Rustaveli dünyagörüşü ucalığı olduğu kimi, Vaja Pşavella yaradıcılığı da özünəməxus bir zirvədir. Zirvədə olanları görmək üçün isə hökmən zirvəyə qalxmaq lazımdır. Vərdiş edilmiş yoldan dönüb zirvəyə sarı üz qoymaq isə cəfa və daxili əzab-əziyyət tələb edir.

Fikrimcə, müasir gürcü mədəniyyətini bu və ya digər sahələrdə təmsil edən gənc nəslin bir çox nümayəndələri məhz eqzistensial yola meyil edirlər. Həmin nəslin nəzərdə tutulan nümayəndələri öz mədəni keçmişlərinə yeni gözlə baxmağa, onu bir daha nəzərdən keçirməyə, kütlə - fərd problemini bir daha gündəlik məsələyə çevirməyə cəhd edirlər.

GÜRCÜ MİLLİ MENTALİTETİNİN DAHİ BİR CİZGİSİ

Gürcü milli mentaliteti barədə yazarkən, bu millətin həyat tərzində mühüm rol oynayan bir məqama da toxunmalıyıq.

Gürcüstan öz coğrafi durumuna görə uzunmüddətli tarixi ərzində ara-sıra ətrafdakı müsəlman ölkələrinin təzyiqinə və işğalına məruz qalırdı. Belə hallarda o, yadellilərə qarşı həmişə eyni silaha - öz xristian məzhəbinə əl atırdı və həmişə də istədiyi nəticəyə bu və ya digər dərəcədə nail olurdu. Bununla da o, öz milli-mədəni və dövlətçilik funksiyasını qoruyub saxlaya bilirdi.

Kristianlığın sayəsində vətəni, dövlətçiliyi, milli-mədəni sahəni və etnik özünəməxsusluğu pis-yaxşı qoruyub saxlayan gürcülər XIX əsrin əvəllərində onunla həmməzhəb, həmxaç olan rusların qarşısında tab gətirə bilmədi. Rusa qarşı müqavimət göstərəkən gürcü padşahı xalqı xaçı qorumağa qaldıra bilməzdi.

Magiavi xarakterli çağırış: "Ayə, qoymayın, müsəlman gəldi, xristian dinini məhv edəcək!" bu dəfə belə səslənə bilirdi: "Hoydu, qoymayın, xristian gəldi, xristian dinimizi məhv edəcək!!! Yeni xristianlığı xristianlıqdan qoruyun! Sözsüz ki, müdrik gürcü padşahı belə ziddiyyətli çağırış etməzdi. Həm də ki, xaçpərəst qonşu güya xaçı hilaldan qorumağa gəlmişdi... Əslində isə..."

Gürcü-xristian ideologiyası həmməzhəb ekspansiyasının qarşısında aciz qaldı, nəticədə gürcü xalqı iki yüz ildən çox bir müddət ərzində öz milli-mədəni məkanında yaşayarkən dövlətçilik funksiyasından məhrum oldu.

Funksiyasız qalan gürcü zadəganları öz funksiyalarını ayrı-ayrı toplantılarda, müxtəlif məclislərdə, son nəticədə uzunmüddətli süfrə arxasında tapdılar. Başqa sözlə, onlar öz əvvəlki funksiyalarını indi süfrə axasında emitasiya etməyə, funksiya xülyası yaratmağa başladılar.

Məclis əhli real həyatdakı dövlət başçısını əvəz edən və idarəetmə illüziyasını yaradan masabaşı, tamada seçdi. Beləliklə, tamada institutunun tə-

məli qoyuldu və pafosla səciyələnen uzun-uzadı sağlıqlar deyilə-deyilə həmin institut günbəgün təkmilləşməyə başladı. Tamada normativlər verir, süfrə arxasında davranış qaydalarını müəyyənləşdirir, ona nəzarət edir, fəal mütəliklə seçilən həmsüfrələrini yeri gəldikcə mükafatlandırır, özbaşnalıq edənləri, məclisə şuluq salanları cəzalandırır, belələrinə cərimə olaraq əlavə şərab içirdir. Əvvəlki nazir-vəzir, ikincidərəcəli məmurlar əvəzinə süfrə arxasındakı adamlardan daha nüfuzlularını tamada müavini "vəziəsinə" təyin edir. Sözüün kəsəsi, hər şey dövlət strukturunda, yəni sarayda olduğu kimi baş verir, süfrə, şah sarayının mini variantına çevrilir.

Millət üçün real iş görmək əvəzinə, millət vəsf olunur, xalqın adı çəkiləndə, hamı ayağa qalxır, bununla da ona ülvi məhəbbət və ehtiram nümayiş etdirilir. Torpaq, vətən uğrunda da beləcə ayağa duraraq

mədhlə dolu sağlıqlar deyilir və iri qədəhlərdən içilir. Əcdadlar hamılıqla yad edilir, onların əziz xatirəsinə son dərəcə həyəcanlandırıcı sağlıq deyilir və and içilir ki, ulu əcdadların layiqli varisləri olacaq, onların üzünü daim ağ edəcəklər.

Burada onu da qeyd edək ki, öz əhəmiyyətinə görə sağlıqların ardıcılığına ciddi riayət olunur. Məsələn, keçmiş yad ediləndən sonra gələcəyin qeydinə də "qalirlar". Gələcəyin eşqinə pafoslu və olduqca nikbin, ümüdverici sağlıqlar deyilir, körpələrə xoşbəxt gələcək, açıq səma arzu olunur...

Bir sözlə, süfrə aləmi gerçək aləmi əvəz edir, sağlıqlar real işlərin yerini tutur və qərribə bir həyat illüziyası yaranır. Gerçəklikdə əldən gedən dövlətçilik funksiyası süfrədə tamada və sağlıqlar vasitəsi ilə "bərqərar edilir", vətənin "qayğısı çəkilir" və strateji işlər əvəzinə dua xarakterli vədverici nitqlər söylənilir.

Beləliklə, "ar mədəniyyəti"ni təmsil edən xalq tərəfindən göz bəbəyi kimi qorunan milli-mədəni məkan daxilində yeni bir xülyavi milli-mədəni məkan yaradır. Amma burada onu da qeyd etmək lazımdır ki, get-gedə rituallaşan məclisdaxili davranış qaydaları və sağlıqların ifa forması, sonradan milli-mistik karakter kəsb edir.

Maraqlıdır ki, indisini itirən həmin cəmiyyətə əfsanələr, əsatirlər, uzaq tarixi keçmişlər realıqdan daha canlı gerçək kimi görünür. Əsl gerçəklik danılır və məcburən indiyə qaytarılmış şanlı keçmiş təkrar-təkrar bu günün yerini tutur. Mifik qəhrəmanlar, tarixi personajlar canlanır və canlı adamlardan daha "fəal" olaraq şüurlara hakim kəsilirlər. (Etiraf etməliyik ki, analogi hal, süfrə arxasında olmasa da, biz azəri türklərinə də xasdır. Koroğluya, Babəkə, Cavanşirə və başqa tarixi qəhrəmanlara olan sırf mifik münasibətlərimizi bu yerdə tərəddüd etmədən nümunə kimi göstərmək olar).

MİLLƏTİN XİLASKARI - ANA DİLİ

Dediklərimi bir daha əsaslandırmaq üçün onu da qeyd etmək yerinə düşərdi ki, gürcü ədəbiyyatında XIX əsrə qədər heç yerdə tamada fenomeninə və sağlıqlara təsadüf etmirik. Məsələn, VI əsrə aid edilən "Şuşanikin əzabları"nda personajlar şərab içir, amma sağlıq demirlər. XII əsrin sonunda və XIII əsrin birinci yarısında yaşayıb-yaratmış dahi gürcü şairi

Şota Rustavelinin "Pələngdəril cəngavər" poemasının qəhrəmanları müsəlman olsalar belə, şərabdən və eyş-işrətdən imtina etməzlər, amma süfrə arxasında heç bir sağlıq-filan söyləmir, təbii ki, özlərini idarə etdirmək üçün tamada da seçməzlər.

XIX əsrdən etibarən isə Orbeliani, Akaki Sereteli və başqalarının əsərlərində həm tamada peyda olur, həm də funksional məzmun kəsb edən sağlıqlar.

Öz qabığına çəkilib uydurulmuş "funksional yük" yaradan gürcü tefəkkürünü belə vəziyyətdə qoruyub saxlayan nə oldu? Belə düşünürəm ki, milli dil və hədsiz dərəcədə sevilən milli-mədəni məkan. Süfrə arxasında sağlıqlar deyən gürcü xoşagəlməz gerçəklikdən qaçıb, bələli başını məhz milli dilin stixiyasında gizlətdi, öz mədəni varlığına orada sığınacaq tapdı.

Ümumiyyətlə, qeyd etməliyik ki, gürcü üçün ana dili həmişə əziz olub, gürcü özünü daim onunla identləşdirib.

Hələ XII əsrdə Yunanıstanından Qurucu Davudun dəvəti ilə köçüb öz tarixi vətəninə gələn gürcü filosofu Yohan Petrissini soydaşları öz ana dilini yaxşı

bilmədiyinə görə günahlandırıldı, bunu ona həmişə irad tutaraq bağışlanmaz qəbahət sınırdılar.

Maraqlıdır ki, analogi hal gürcü ziyalıların həyatında 800 ildən sonra da yaşanırdı: Rusiyada təhsil almış, uzun illər ərzində Avropada fəaliyyət göstərmiş görkəmli gürcü filosofu, dünya fəlsəfi ictimaiyyəti tərəfindən qəbul olunmuş qeyri-ordinar mütəfəkkir Merab Marmadaşvili Gürcüstan öz müstəqilliyini XX əsrin sonunda bərpa edəndən sonra vətəne qaydanda, öz xalqının qabaqcıl ziyalılarına mühazirələr silsilə

sini natiq məharəti ilə təqdim edərkən məlum oldu ki, o, yüksək kateqoriyalardan bəhs etsə də, gürcü dilini yüksək səviyyədə bilmir.

Ötən əsrin bu böyük ziyalı öz ulu əcdadının taleyini bölüşməli oldu. Ona qarşı ittihamlar irəli sürüldü, ana dilini "zəif" bildiyinə görə qınandı, intellekt dünyasında onun gürcülərə gətirdiyi başucalığı nəzərə alınmadı. (Bəlkə də bu cür ittihamların, qınaqların özülünü ziyalı qısqanclığı da təşkil edirdi). Nəticədə həmin iradları həssaslıqla qəbul edən filosof dünyasını vaxtsız dəyişdi.

Bu faktlar gürcü üçün ana dilinin nə dərəcədə qiymətli olduğunu yaxşı göstərir. Gürcülər milli-mədəni sahənin əsas atributlarından olan, bir çox hallarda həmin sahənin xilas-karına çevrilən ana dilinin uğrunda sovet dövründə də barışmaz mübarizə aparırdılar. Elə həmin dövrdə məmləkət paytaxtının mərkəzində ana dilinə gözəl bir abidə də ucaldılar.

Qısa, gürcü millətinin öz ana dili ilə belə bir yazılmamış sazişi var: "Mən səni qoruyub saxlayacam, sən də məni qoruyub saxla".

BİZ TƏKCƏ BİR-BİRİMİZİN QONŞULUĞUNDA DEYİL, HƏM DƏ BİR-BİRİMİZİN İÇİNDƏ YAŞAYIRIQ

Elə burada haşiyə çıxaraq onu qeyd edim ki, SSRİ dağılandıqdan sonra Gürcüstanda, Borçalı bölgəsində yaşayan soydaşlarımız gürcü dilini bilmədiklərinə görə ikitərəfli sər-

həd arasında qaldılar, bir yandan dövlət sərhədi, bir yandan da dövlət dili sərhədi onları öz ağışına aldı. Zənnimcə, hazırda həmin bölgədə yaşayan azərbaycanlının qarşılaşacağı çətinliklərin böyük əksəriyyəti onun bu iki sərhəd arasında vurnuxması ilə bağlı olacaq. Çıxış yolu dil sərhədinin dəf edilməsində, yəni onun öyrənilməsindədir.

Aksiomadır ki, müasir insanın özünü rahat, insan kimi dərk etməsi üçün onun mənsub olduğu ictimai qrupun yaratdığı siyasi-iqtisadi, hər şeydən öncə isə milli-mədəni məkan lazımdır. İnsan həmin məkanda özünü bu sahənin ayrılmaz hissəsi kimi dərk edir. Onun xoşbəxtliyini və nikbin həyat enerjisini təmin edən də məhz bu dərkətmə prosesidir. Həmin prosesdə bu ya digər səviyyədə iştirak etmək üçün hökmən həmin məkanın hakim dilini bilməli və o dildə danışanlarla ünsiyyət yaradaraq özünü realizə etməlisən.

Əks təqdirdə, yəni başqa millətin yaratdığı milli-mədəni məkanda əsas ünsiyyət vasitəsindən məhrum edilmiş müasir insan özünü daim narahat, yad kimi, yəni "oyundankənar vəziyyətdə" hiss edir. Bu da onun insan kimi tam açılmasında, öz imkanlarını həyata keçirməsində gizli çidara, maneəyə çevrilir.

Maraqlı orasıdır ki, həmin "oyundankənar vəziyyət" elə bir vəziyyətdir ki, oyun dayanır, həyat öz təbii axarı ilə gedir və yad milli-mədəni məkanda ömür-gün keçirən bu in-

san özününkünə özgələşərək, özgeninkinə özününküləşmirsə, yəni "dəyirmançı olub dən çağırmırsa", get-gedə özünü arabanın beşinci təkəri kimi dərk etməyə başlayır.

Məsələni o da qəlizləşdirir ki, içində yaşadığı milli çoxluğun yaratdığı milli-mədəni məkana inteqrasiyanın vacibliyini dərk edən milli azlıq öz növbəsində mənsub olduğu millətin milli-mədəni məkanına qırılmaz tellərlə bağlıdır.

Etiraf edək ki, Gürcüstanda yaşayan azəri türkü əsasən Azərbaycanla həmsərhəd rayonlarda yaşadığı üçün özünü, ilk növbədə mənsub olduğu milli-mədəni məkanının ayrılmaz hissəsi, belə demək mümkünsə, dövlət sərhədindən kənardə yaşayan sakini kimi dərk edir. Başqa sözlə, o, vətəndaş kimi gürcüstanlıdır, millət kimi azəri türküdür. Faktiki olaraq, onun mənsub olduğu milli-mədəni məkandan ayrılıb başqa milli-mədəni məkana qovuşması siam əkilərini cərrahiyyə yolu ilə ayıraraq başqa adamlarla birləşdirmək kimi bir şeydir. Amma onun dil sərhədini dəf edib, dediyim kimi, daxilində bulunduğu məkana ünsiyyətdə olması, orada gedən proseslərdə vətəndaş kimi iştirak etməsi mümkün və vacibdir.

Söz düşmüşkən, həmin milli-mədəni məkan həm Gürcüstanda, həm də Azərbaycanda son dərəcə vacib ümumvətəndaş mentalitetinin yaranması yolunda ən böyük əngələ çevrilə biləcək amillərdəndir.

Sözgedən xüsusiyyəti nəzərə alaraq, mənə, həmin

Qafqaz dövlətləri bu sahədəki ABŞ və yaxud Avropa standartlarına arxalanmamalıdır. Onlar taleyüklü vətəndaş mentalitetinin formalaşması yolunda qeyri-ordinar yollar axtarmalı, qeyri-standart modellər, yerli gerçəklikdən, çoxəsrlik təcrübə və ənənələrdən doğan üsullar tərtib etməlidirlər.

Hələ bizim dövlətlər öz müstəqilliklərini bərpa etməmişdən xeyli əvvəl Azərbaycanın böyük şairi Səməd Vurğun buyurdu ki, biz tək-cə bir-birimizin qonşuluğunda deyil, həm də bir-birimizin içində yaşayırıq.

Tbilisidə bir hektar yerdə həm xristian kilsəsi, həm müsəlman məscidi, həm də yəhudi sinaqoqu yan-yanı durur və dinc şəraitdə, bir-birinə qəti mane olmadan öz müqəddəs missiyalarını həyata keçirirlər. Bu, əsrlər ərzində də belə olub.

Əsas mövzumuza qayıdaraq qeyd edirəm ki, bu yerdə gürcü xalqının mühüm bir xarakterinin də üstünə gəldik. O xarakterin ki, tarix boyu dinlə, dillə yanaşı, bəlkə də dini faktlardan da, ana dili amilindən də daha çox bu xalqın varlığını qoruyub saxlayıb bu günümüze gətirib çıxarıbdır.

Həmin milli xarakter, tarixi xüsusiyyət əsl gürcünün tolerantlığı, özgən sevincini, qəmini bölüşə bilməsi, başqasının ağrısıyla ağrıya bilməsi, acısına acımasıdır.

Hələ orta əsrlərdə yaranmış, daha doğrusu, xalqın dilindən qopmuş və bu baxımdan xalqın mənəvi impulsunu özündə əks etdirən "Oğlanla bəbir" poeması buna gözəl dəlidir.

Həmin poemada qanlı savaş zamanı oğlan bəbiri, bəbirsə oğlanı öldürür.

Hələk olmuş oğlanın anası dil deyib ağlayarkən xatırlayır ki, savaşda bəbir də ölüb, bəbirin də anası var. O, cənazənin üstündən durub bir ana kimi gedib bəbirin anasına başsağlığı verir.

Həmin əsərdə nəql olunan hadisədən sonra əsrlər keçir. XX əsrin sonunda öz müstəqilliyi uğrunda meydana çıxan gürcüləri dağıdarkən Sovet Ordusu qan tökür, öz milli haqlarını tələb etdikləri üçün xeyli adamı qanına qəltan edir.

Həmin qanlı aprel hadisəsindən beş gün sonra bir nəfər gürcü qızı yazıçı Naira Qelaşviliyə qorxa-qorxa etiraf edir ki, kilsədə şamlar yandırılıb. Amma o, şamları tək-cə 9 aprel gecəsi meydanda həlak olan gürcü şəhidlərinin ruhlarını yad etmək üçün yox, həm də onları qıran sovet əsgərləri üçün də yandırılıb... Qız deyir: "Mən Allaha yalvardım ki, İlahi, sən onların günahından keç, elə et ki, nə etdiklərini dərk etsinlər, bir daha belə faciəyə yol verməsinlər..."

Həmin günlərdə yazıçı Quram Doçanoşvili, sözsüz ki, o qızın etdiklərindən xəbərsiz, hekayə yazır, həmin hekayənin baş qəhrmanı, qanlı aprel gecəsi şəhid olan qızlardan birinin ruhu tanrının qarşısında dizüstü çöküb, ondan onu öldürəni bağışlamağı, nadan əsgərin günahından keçməyi rica edir.

Mənə elə gəlir ki, əvvəldə dediyim kimi, öz milli-mədəni məkanını göz bəbəyi kimi qoru-

yan gürcü xalqını da, Gürcüstanı da hər şeydən öncə onun əsrlərcə yaşayan, Tanrıya çox xoş gedən bu ali xarakteri, həyata, aləmə rəhmdil məhəbbətlə səciyyələnən xüsusiyyəti və başqasının ağrı-acısını özününkü qədər duyub-hissetmə qabiliyyəti qoruyub saxlayıbdır.

Öz cismanı varlığını, məmləkətinin sərhədlərini və milli-mədəni məkanını əsrlər ərzində qılıncla, qalxanla qoruyan gürcü xalqının qəlbində paralel yaşayan bu kosmik xislət böyük anlamda bütün qılınclardan kəsərli, bütün qalxanlardan mətin, bütün silahlardan güclüdür.

Zənnimcə, bu mürəkkəb dövrdə öz gələcəyi barədə, öz milli-mədəni məkanının sabahı haqda düşünən gürcü milləti də, həmin məkanda şair demişkən, onlarla "iç-içə yaşayanlar" da məhz bu ali xüsusiyyətə, bir hektar ərazidə üç dinin müqəddəs məbədlərinin yanaşı yaşamasının sirrinə, özgənin sevincinə sevinmə, acısına acıma qabiliyyətinin əzəmətinə, düşmənciliyi öz qəlbge nişliyi ilə kiçildən, onun dostluğa gətirib çıxaran insanın böyüklüyünə istinad etməlidilər.

Çox sağ olun!

Professor Hamlet İSAXANLI:

-Çox sağ olun, İmir müəllim! Çox maraqlı bir çıxış oldu. Mən görürdüm ki, hər kəs çıxışınızı çox diqqətlə dinləyir. Bilirəm ki, sizə müxtəlif suallar olacaq və çıxışınıza münasibət bildiriləcək. Odur ki, birbaşa müzakirələrə keçək. Buyurun, Camal müəllim!

**MƏDƏNİYYƏTİN
MƏNƏVİ-ƏXLAQİ
TƏMƏLİ VAR**

Professor Camal MUSTAFAYEV:

- Hamlet müəllim, çox sağ olun.

Doğrudan da maraqlı mövzudur. Bizim qonşu millətlərin bir-birinə münasibətlərində müəyyən anlaşılmazlıqların meydana gəldiyi bir dövrdə hər hansı bir xalqın psixologiyasının Azərbaycanın psixologiyasından fərqliliyini öyrənmək, mənə belə gəlir ki, zamanın tələblərinə uyğundur. Belə bir mövzunu müzakirəyə çıxardığına görə Hamlet müəllimə minnətdarlıq bildirirəm. Ancaq bilirsiniz ki, mənim sahəm fəlsəfədir.

Hamlet müəllim də çıxışında qeyd etdi ki, məsələ tarixən qədimdir, hətta bu məsələni qədim yunan fəlsəfəsində də qoyurdular. Şeir, mədəniyyətin, sənətin bütövlükdə inkişafı nəyə gətirib, bunun meyarı nədir?

Ona görə məsələni mən belə qoyuram: Mədəniyyət meyarı nə deməkdir? Mədəniyyət meyarını biz necə anlamalıyıq?

Bu məsələ tarix boyu müzakirə olunub. Jan Jak Russonun bu mövzuda əsəri də var və orada belə bir sual qoyur: "Tarixdə mədəniyyətin, sənətin inkişafı insanın əxlaqını kamilləşdirdimi?" və cavab verir: "Yox, əksinə". Maraqlıdır, Russo tam əksinə cavab verir ki, mədəniyyətin inkişafı, elmin inkişafı getdikcə xalqın kamilləşməsinə, təkmilləşməsinə mənfi

təsir göstərir. Tarix bunu gözü-müzün qabağında doğrultdu. Ancaq mən "mədəniyyət" sözünün yanında bir "sivilizasiya" sözü də işlətmək istəyirəm ki, onları bir-birindən fərqləndirək.

Məncə, söhbəti burdan başlamalıyıq, çünki bu saat Avropada "mədəniyyət" sözündən daha çox "sivilizasiya" sözü işlədilir. İndi hətta bizim millət vəkllərimiz də bu sözdən çox istifadə edirlər: "Sivil ölkələrdə bu məsələyə belə baxırlar, mən də belə baxıram". Amma başa düşməzlər ki, mədəniyyət nədir, mənəviyyat nədir?

"Sivil" sözü tərcümədə "şəhər" mənasını verir. Yəni mədəniyyət şəhərdə formalaşan, şəhərdə inkişaf edən bir sahədir. Mədəniyyətin mənəvi-əxlaqi təməli var, sivilizasiya isə daha çox texniki təməllərə əsaslanır. Avropa bu saat sivilizasiyanın, yəni texnikanın arxasında durub Şərqi mənəvi mədəniyyətinə, əxlaqi mədəniyyətinə əməlli-başlı təsir göstərir, bu bizim gözü-müzün qa-

bağındadır, faktır. Ona görə Azərbaycan, gürcü, erməni mədəniyyətlərindən söhbət gəndə bunların psixologiyasındakı fərqləri yox, bir sıra yaxınlıqları ortaya qoymaq lazımdır. Azərbaycan, gürcü, erməni xalqları bir təbiətin övladlarıdır, bizi bir təbiət yetişdirib. Buna görə biz mənəvi cəhətdən, sənət baxımından, hətta elmi inkişaf baxımından bir-birimizə çox yaxın millətlərik. İndi siyasətçilər meydana çıxıb camaatı bir-birinə qırdırırlar. Götürün, musiqimizi... Gürcülərin də aşığı var, bizim folklorumuzu öyrənirlər, bizə də xoş gəlir. Gürcülər "Koroğlu" dastanını da gözəl öyrəniblər, onun əsasında elmi, bədii əsərlər yazıblar.

Eyni zamanda ermənilər də Azərbaycan musiqisinə müraciət edirlər. Quşqaryov familiyalı bir erməni musiqişünas-nəzəriyyəçi erməni musiqi tarixini yazıb. Bu erməni musiqi tarixi ikicildlikdir, özü də bu 1945-ci ildə Moskvada çap olunub. Bizim Elmlər Akademiyasının kitabxanasında var idi, amma sonra harasa köçürdülər. Bir cildə Azərbaycan türkcəsində həm şeir deyən, həm sazda çalib-oxuyan erməni aşığından bəhs edilirdi. Bu aşığılar XIV əsrdən başlayıb ta XX əsrədək gəlir, yəni bu, mədəni yaxınlıqdır. Bayaq dediyim mədəniyyətin meyarının göstəricisi budur.

Mədəniyyət insan zəkasının məhsuludur. İstər insan onu qələmi, fırçası ilə yarada bilər. Bu, onun ağılının, zəkasının məhsuludur. Allah bizə bu zə-

kani, idrakı, bu yaradıcılığı nə üçün verib? Yalnız insanların bəşəri birliyi üçün. Sağlam ağıl insanları birləşdirər, xəstə ağıl isə parçalayar, ayırar. İnsanın ağılı, idrakı, mədəni inkişafı, daxili dayağı bütün bəşəri birləşdirməkdir. Amma indi bəşər görürsünüz ki, nə gündədir. Niyə? Çünkü Allahın verdiyi ağılın qayəsinə xəyanət var, Allahın verdiyi ağılın, idrakın yoluna xəyanət var.

Qədimlərdə: "Bəşər necə inkişaf edir?" - sualı qoyurdular. Bəşər üç şeyə görə yaxşı inkişaf edə bilər və üç şeyə görə də geri qala bilər. Birincisi, onun yaddaşdır, indiki söhbətimizdəki milli yaddaş. Məsələn, Sokrat deyirdi: "Mən Allahıma üç şeyə görə borcluyam, üç şeyə görə dərinədən təşəkkür edirəm: mənə insan yaradıb, mənə kişi yaradıb, mənə yunan yaradıb". Bu, Sokratın sözüdür, özü də, bilərsiniz ki, Sokrat yunan fəlsəfə məktəbinin ağsaqqalı olub. Bu mənada gürcünün psixologiyası elə bizim psixologiyamız kimidir. O, millətin daxili bioqrafiyasıdır. Millətin və ümumiyyətlə, hər bir insanın iki bioqrafiyası var: bir onun daxili bioqrafiyası var, bir də onun zahiri bioqrafiyası. Məsələn, mən özüm haqqında iki cür düşünə bilərəm, bir ətrafıma baxıb mənim haqqımda deyilənlərdən nəticə çıxararam, bir də mənim içərimdə o daxili "mən"ə qulaq asaram. O içəridə olan "mən" in bir səsi var - vicdan səsi. İnsan üçün, xalq üçün əsas o vicdanın səsidir. Bu, daxili səsdir, bizim mənəvi

dayağımızdır. Mədəniyyətdə meyar o mənəvi dəyəri qorumaq, o mənəvi dayağı saxlamaqdır. Mənəvi dayaq indi çox zəifləyib. Niyə? Çünki nəsilləri qarşı-qarşıya qoyublar. Mən hər dəfə deyirəm: bugünkü demokratiya deyir ki, sən aşağıda nə qədər danışırısan danış, mən yuxarıda öz istədiyimi edəcəm.

Hamlet müəllimə demişəm ki, gənclər oturub burda, həmişə bizim məclisimizdə olublar, bunların arasında bir körpü müəyyənləşdirək. Görək onlarla bizim aramızda mənəvi körpü uçub, yoxsa qalır? Mədəniyyət burdan başlamalıdır. Həmişə deyirlər ki, iqtisadiyyat hər şeydən öndədir. Mən etiraz eləmirəm, iqtisadiyyat əvvəldir, amma bu iqtisadiyyatdan istifadə eləməyə intellektual səviyyə lazımdır, ya yox?! İntellektual səviyyə, mədəni səviyyə, mənəvi səviyyə iqtisadiyyatın da açarındır, hər şeyin açarındır. İkincisi də mədəniyyətin inkişafında iqtisadi amillər rol oynayır.

Rustavelidən söz düşmüşkən fürsətdən istifadə edərək bir məsələyə də öz münasibətimi bildirmək istəyirəm. Mən bəzi ədəbiyyatçıların Şota Rustavelinin əsərinin tərcümə olması fikri ilə razılaşmıram. Şota Rustaveli mövzunu kənardan götürdü, amma milli zəmində işlədi, gürcü psixologiyasının əsasında işlədi. Əlbəttə, mövzunu qıraqdan almaq olar. Mövzunu Avropadan da alarsan, Amerikadan da. Amma onu milli zəmində işləyirsənsə, onda sən özünə qayıdırsan. Bu

mənada Rustaveli milləti özünə qaytardı.

HƏR HANSI BİR ƏSƏR YAZILDIĞI DİLİN MÖHÜRÜDÜR

Professor Hamlet İSAXANLI:

- Burada maraqlı bir söz dediniz. İstədim ki, mümkünsə, dəqiqləşdirək. Dil baxımdan məsələ aydındır - bu əsər gürcü dilində yazılıb. Bu, artıq gürcü mədəniyyətinə təsir deməkdir və gürcü mədəniyyətindən təsirlənməkdir. Əsərdə başqa hansı psixoloji, milli meyarlar, kriterilər var? Belə ki, mövzu da, surətlər də, məsələlərin həlli də sanki ümumşərq üslubundadır.

Professor Camal MUSTAFAYEV:

-Mən sizin sualınızı başa düşdüm.

Burada bir üstün cəhəti nəzərə alın, hər hansı bir əsər yazıldığı dilin möhürüdür. Şota Rustaveli bu əsəri ilə gürcü dilinin möhürünü vurdu. İkincisi də insanın psixologiyasını, daxili dünyasını, tefəkkürünü dildən yaxşı nə ifadə edə bilər?! Məsələn, bu günə qədər də qırğız yazıçısı Çingiz Aytmatova öz dilində yazmamağı irad tuturlar. Özü də ana dilində yaxşı yaza bilmədiyinə peşmandır. Mən onun özünü dinləmişəm. Qırğız dilində çox səlis danışır, amma rus dilində o, əsl mütəfəkkirdir. Çingiz Aytmatova, rus dilində qırğız psixologiyasını verə bilər.

İmir MƏMMƏDLİ:

- Bununla bağlı deyim ki, Rustaveli bir gürcü şairidir, gürcü təfəkkürüdür. Amma ümumi götürəndə ədəbiyyatda bir Şərqi təfəkkürü, mövzunu Şərqi üslubunda işləmək var, bir də Qərbi üslubu var. Şota Rustavelinin yaratdığı bu əsər də sırf Şərqi əsəridir. Gürcülər bu gün Avropaya üz tutsalar da, təfəkkürçə onlar daha çox Şərqlidirlər. Bu da bir fars əhvalatıdır. Mən hətta onu gürcü dilindən tərcümə etmişəm.

Yadıңызdadırsa, əsərdə belə bir bənd var: "Bu da bir fars əhvalatı idi. Mən bunu gürcü dilinə tərcümə etdim". Mən həmin misra haqqında, hətta vaxtilə tərcümə haqqında düşüncələrimi bildirərkən danışmışdım.

Camal müəllimin sözüne qüvvət deyirəm, amma yenə öz fikrimdə qalırım ki, əsər ilk növbədə o zaman Şərqi aləmində yayılmış ədəbiyyat üslublarından istifadə olunaraq yazılıb. Bu bəndlə bağlı demək istəyirəm ki, bu gün biz küçədə bir məhəbbət əhvalatı görürüksə, deyə bilərik ki, bir fransız əhvalatıdır. Çünki fransızları məhəbbətlə ilgiləndiririk, əgər biz dava-dalaş görürüksə, amerikalılarla bağlaya bilərik. Məlumdur ki, həmin dövrdə fars dili poeziya dili idi, eşq dili idi. Rustaveli də "bu, bir fars əhvalatıdır" yazarkən demək istəyirdi ki, bu, bir eşq əhvalatıdır, şeir əhvalatıdır. Tamamilə düz buyurursunuz ki, bu, gürcü əsəridir.

Professor Camal MUSTAFAYEV:

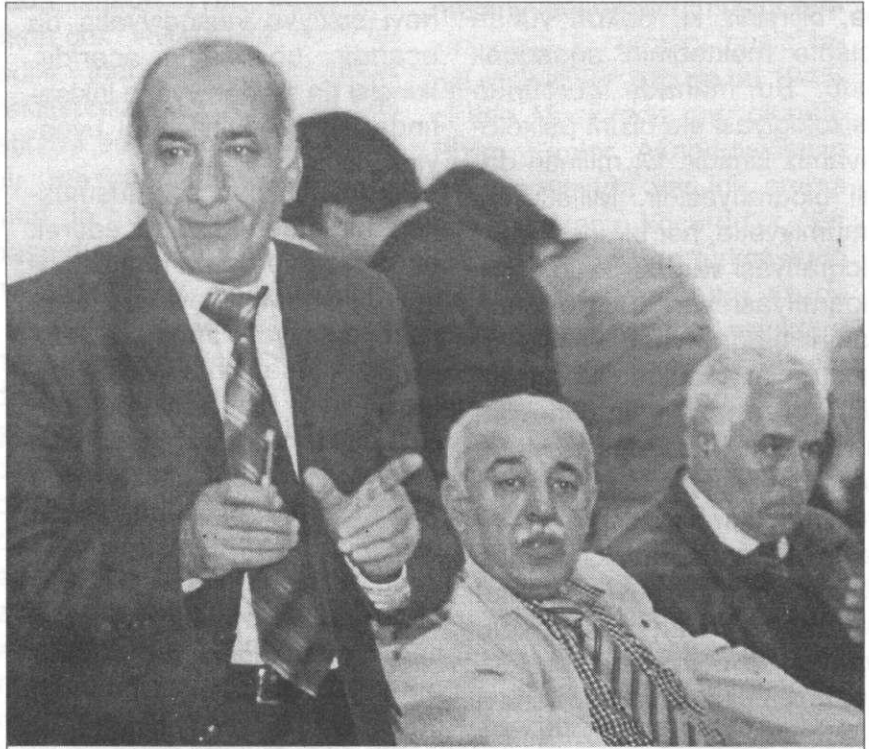
-Elədir. Mənim Şota Rustavelinin əsərdəki o "tərcümə" sözüne də öz münasibətim var. Onun dediyi tərcümə bizim bildiyimiz tərcümə deyil. O, demək istəyir ki, mən bu fars əhvalatını tərcümə etdim, yəni mən bu fars əhvalatına gürcü dilində don geyindirdim. Bax söhbət belə bir tərcümədən gedir. Bu mənada Şota Rustaveli bu əhvalata gürcü dilində yeni həyat verdi, eyni zamanda öz dilinin üstünlüyünü, yüksəkliyini də təsdiq etdi.

**MƏDƏNİYYƏTİN BİRLİYİ
ÜÇÜN BİR MEYAR VAR:
VƏHDƏT MEYARI**

Mən bir məsələyə toxunmaq istəyirəm: bizim mədəniyyət haqqında istər elmi, istər

bədii cəhətdən yazan müəlliflərimiz çox olub. Yəqin ki, Cəlil Məmmədquluzadənin "Anamın kitabı" əsərini hamınız oxumusunuz. Müəllif bizim indi gördüyümüz çox faciəli bir məsələni peyğəmbərcəsinə "Anamın kitabı"nda o zaman görmüşdü - ziyalılar arasında parçalanma var, hərə bir dilə çəkir. İndi də biri deyir "İngilis dili yaxşıdır", biri deyir: "Alman dili yaxşıdır", biri deyir: "Rus dili yaxşıdır" və hər tərəfin özünün bir həqiqəti var. Yaxşı, bu qədər həqiqət olan yerdə nəyi təsdiq edə biləcəyik?!

Tolstoyun bir gözəl sözü var, deyir: "Yüz həqiqət danışmaq istəsəniz, onun arasına bir yalan keçsə, o doxsan doqquzunu da bütünləşməyə qoymayacaq". Ona görə milləti müəyyən milli ideya əsasında, milli təfəkkür əsasında, həqiqət

əsasında birləşdirmək lazımdır.

Əgər bir həqiqət hər kəsin özü üçündürsə, hər kəsin xüsusi mülkiyyətidirsə, onda bu mədəniyyət kimə lazımdır? Onda bu elm, bu bilik kimə lazımdır? Mən deyəcəm: "Mənim həqiqətim doğrudur", sən deyəcəksən ki, sən deyən həqiqət daha doğrudur və bir-birimizlə münaqişəyə başlayacağıq. Ona görə mədəniyyətin birliyi üçün bir meyar var, o da dediyimiz vəhdət meyarıdır.

rimiz çox olub. Yəqin ki, Cəlil Məmmədquluzadənin "Anamın kitabı" əsərini hamınız oxusunuz. Müəllif bizim indi gördüyümüz çox faciəli bir məsələni peyğəmbərcəsinə "Anamın kitabı"nda o zaman görmüşdü - ziyalılar arasında parçalanma var, hərə bir dilə çəkir. İndi də biri deyir "İngilis dili yaxşıdır", biri deyir: "Alman dili yaxşıdır", biri deyir: "Rus dili yaxşıdır" və hər tərəfin özünün bir həqiqəti var. Yaxşı, bu qədər həqiqət

dürsə, hər kəsin xüsusi mülkiyyətidirsə, onda kimə lazımdır bu mədəniyyət? Onda kimə lazımdır bu elm, bu bilik? Mən deyəcəm: "Mənim həqiqətim doğrudur", sən deyəcəksən ki, sən deyən həqiqət daha doğrudur və bir-birimizlə münaqişəyə başlayacağıq. Ona görə mədəniyyətin birliyi üçün bir meyar var - o da dediyimiz vəhdət meyarıdır. Onu bizim təfəkkür sahiblərimiz deyiblər, biz də onu həmişə təkrarlamışıq. Mən də ağsaqqal kimi bu birliyi istəyirəm və buna çalışıram.

Sağ olun.

İmir MƏMMƏDLİ:

- Çıxışında dedim ki, gürcü mədəniyyəti ilə bizim mədəniyyət arasında bir oxşarlıq varsa, o da onların hər ikisinin ar mədəniyyətinə, yeni avtoritar təfəkkürə daha yaxın olmasıdır. Mən belə düşünürəm ki, ümumiyyətlə, biz mədəniyyətlərimizdə oxşarlıqdan daha çox fərqli cəhətləri axtarmalıyıq. Biz ayrı-ayrı mədəniyyətlərin nümayəndələri kimi - mən bir azərbaycanlı, azəri türkü kimi, o biri gürcü kimi, bir başqası rus kimi və s. kimi bir araya gəlməliyik. Belə olan halda biz ayrı-ayrı mədəniyyətlərin bir çələngini, vəhdətini yarada bilərik. Amma biz yalandan oxşarlıq axtarsaq, o qədər də çox şey əldə edə bilmərik. Hər halda, biz iki fərqli sivilisasiyanın təmsilçiləriyik - İslam və xristian sivilisasiyaları.

Bir də aşıq sənəti ilə bağlı bir neçə kəlmə demək istəyi-

Onu bizim təfəkkür sahiblərimiz deyiblər, biz də onu həmişə təkrarlamışıq. Mən də ağsaqqal kimi bu birliyi istəyirəm və buna çalışıram.

Sağ olun!

Mən bir məsələyə toxunmaq istəyirəm: bizim mədəniyyət haqqında istər elmi, istər bədii cəhətdən yazan müəlliflə-

olan yerdə nəyi təsdiq edə biləcəyik?! Tolstoyun bir gözəl sözü var, deyir: "Yüz həqiqət danışmaq istəsəniz, onun arasına bir yalan keçsə, o doxsan doqquzunu da bütünləşməyə qoymayacaq". Ona görə milləti müəyyən milli ideya əsasında, milli təfəkkür əsasında, həqiqət əsasında birləşdirmək lazımdır. Bir həqiqət hər kəsin özü üçün-

rəm. Əlbəttə, ermənilərdə də, gürcülərdə də aşıqlar var idi. Bu, sadəcə olaraq, bizim ümumi mədəniyyətimizdən xəbər vermir. Bu, bizim mədəniyyətimizin onların mədəniyyətinə təsirindən xəbər verir. Bir daha bizim mədəniyyətimizin nə qədər güclü olduğunu təsdiq edir.

Sırf gürcü mahnılarına gəlirdikdə isə qeyd etməliyik ki, onun nə dərəcədə özünəməxsusluğu, bənzərsizliyi, son dərəcə milliliyi dünyaya məlumdur.

XRİSTİANLIQDAN SONRA GÜRCÜLƏRİN QORUYUCU ELEMENTİ DİL OLDU

Professor Hamlet İSAXANLI:

- Deyərdim ki, çox gözəl müzakirə gedir. Bir dəfə bir məsələ ətrafında fikir mübadiləsi gedəndə demişəm ki, gürcülər həmişə bizim qonşumuz olub. Çox məsələləri bir-birinə yaxın vaxtlarda və bir-birinə yaxın tərzdə həll etmişik. Amma tarixən onların dilə necə həssas yanaşdıqları da bizim gözümüzün qabağında olub. Sovet dövründə də gürcülər dilə həssas olublar, hətta üsyan qaldırıblar.

İmir müəllim çox yaxşı izahat verdi ki, xristianlıqdan əlavə, ruslarla birləşəndən sonra qoruyucu element, millətin müqavimət elementi dil oldu.

Bu məsələdə mənim başqa bir izahım da var. Baxın, gürcü dilinin yaxşı inkişaf etdiyi bir dövrdə - Rustaveli dövründə qoruyucu elementi olan xristianlıq da var idi. Amma Rusta-

veli gürcü dilində gürcülərin ən qüvvətli əsərini yazdı. Gürcü dili artıq XII əsrdə özünün böyük əsərlərindən birini yaratdı. Bilirik ki, bizim böyük ədiblər o dövrdə, hətta ondan xeyli sonralar da fars dilində yazırdılar.

Bunun bir izahı olmalıdır. Mən buna tərcümə məsələləri ilə əlaqədar bir yazıda öteri toxunmuşdum. Məncə, xristian və İslam mədəniyyətlərinin müəyyən fərqləri burada rol oynayıb. İslam mədəniyyətinin mərkəzində Quran dayanırdı. Quran deyirdi ki, Allah onu ərəb dilində göndərib və onu elə ərəb dilində oxumaq lazımdır. Ona görə orta əsrlərdə uzun müddət Quranı heç tərcümə etmirdilər və tərcümə edəndə də deyirdilər ki, bu bir izahdır, şərhdir, sətiraltıdır. Məncə, bu səbəbdən Quran və İslam dini milli dillərin inkişafına meydana açmırdı. Daha çox ümumi ərəb dili, ümumi müsəlman ümməti, ümumi mədəniyyət var idi və ona görə müsəlmançılıq baxımından ayrı-ayrı dillərin inkişafına dərin ehtiyac duyulmurdu.

Xristianlıq isə bütün aparıcı Avropa xalqlarının dillərinin inkişafında çox böyük və həlledici rol oynadı. Məsələn, alman dilinin inkişafında Martin Lüterin xidməti əvəzsizdir. Onun "Bibliya"nı ("İncil") alman dilinə çevirməsi misilsiz bir işdir. Həssas edirlər ki, o, müasir alman dilinin atasıdır. Elə bir savadlı alman yox idi ki, "Bibliya"nı oxumasın. Əksəriyyətin oxuduğu, əzbərlədiyi bir əsəri Martin Lüter canlı danışmaq almancasında ilk dəfə yazdı və bu, alman

dilinin ümumi inkişafına böyük təsir göstərdi. Eyni şeyi ingilislər, fransızlar haqqında da deyə bilərik. Hamı o dini əsəri çevirib öz dilində oxuyurdu və bu savadlılığı daha da genişləndirirdi. Bu əsər həm məktəblərdə keçilir, həm də bütün xalq onu oxuyur və öz dilini inkişaf etdirirdi.

Bizdə isə ərəb dilindən Azərbaycan türkcəsinə nəinki tərcümə etmirdilər, Quranı öz dilimizdə öyrənmirdilər, hətta o ayinlər bu gün də ərəb dilində ifa olunur. Ona görə də bizim bir çox ziyalılarımızın həyatı və fikirləri göstərir ki, Sabir və başqaları bizi öz dilimizdə oxumağa, yazmağa qoymurdular. Məncə, bu təsir qeyd olunmalıdır. Müsəlman cəmiyyətləri arasında türk xalqında dilin qoruyucu vasitə olması farslardan bir qədər zəif olub. İslam ora da gəldi, amma farslar öz inkişaf etmiş dillərini, ədəbiyyatlarını ona qarşı qoydular. Ona görə Firdovsidə antiislam ruhu var. Bu antiislam ruhu əslində o dili, mədəniyyəti qorumağa yönəlmişdi. Doğrudur ki, Firdovsi buna ifratçılıqla yanaşırdı, o, iddia edərdi ki, səhrada yaşayan vəhşi ərəblər gəldilər, bizim dərin mədəniyyətimizi, tariximizi zədələdilər. Farslar dilə qarşı çox həssas olublar.

Burada belə bir sual da yarandı: Gürcüstan Qərbdir, yoxsa Şərqi? Gürcülər Qərb xalqıdır, ya Şərqi xalqıdır? Bu məsələlər də müzakirə olunmalıdır. Bu, Gürcüstanın özündə də müzakirə olunur.

Yəqin hamı məşhur "Əli və Nino" əsərini oxuyub. Bilirsiniz ki,

o əsəri yazan yəhudidir, Azərbaycan yəhudisi - ləqəbi Qurban Səiddir. Qurban Səid Azərbaycanı qeyri-adi dərəcədə çox sevməyi bir müəllifdir. Özü də Azərbaycanın xalqının psixologiyasını, azadlığını, adət-ənənələrini, məsələn, İrandakı "şaxsey-vaxsey"i, elə azərbaycanlı kimi bilir və izah edir. Gürcüstana gedəndə deyir ki, onlar bir qədər başqadı. O, Gürcüstana da yumorla yanaşır - oturub hər biri deyir ki, biz knyaz nəslindənik, hər birimiz qədim nəsiləndik. Nə bilim, o hamam əhvalatları, yemək-ichmək əhvalatları və s. Bugünkü Gürcüstanda yaşayan da elə həmin o gürcü xalqdır. Bununla bərabər yazıçı deyir ki, onlar bir az qərblidirlər, amma tamam qərblidirlər də deyillər.

Gürcülər bir tərəfdən bizə həddindən artıq yaxındırlar, müəyyən ortaq təərəflərimiz var, amma yəqin ki, müəyyən fərqlərimiz var. Biz onu da görməliyik, bunu da. Məsələn, Avropa xalqları da ingilislərlə həm bir-birlərinə yaxın cəhətlərin, həm də bir-birlərinə uyğun gəlməyən cəhətlərin olduğunu deyirlər. Fransız dilində bir ifadə var, ruslar da onu bir ara işlədiblər. "Qonaq gəldi, salamlaşdı, oturdu, sağollaşmadan çıxıb getdi" hadisəsi barədə deyirlər: "İngilis gedən kimi getdi". Eyni ifadə ingilislərdə də var: "Fransız gedən kimi getdi". Yəni bu xalqların o biri xalqları xarakterizə etməsində özünü dəqiq görməmək, başqasının cəhətlərini qabarıq, şişirdilmiş şəkildə görmək, yəni bir sünilik də var. Ona görə deyirəm ki, et-

nopsixologiya ciddi bir elmə çevrilə bilmir.

Süleyman müəllim, buyurun!

TÜRK AŞIĞI GƏLƏNDƏ ERMƏNİLƏR ELƏ VALEH OLURLAR Kİ...

Professor Süleyman ƏLİYARLI:

- Məsələnin bəzi tarixi açılışı ilə bağlı bir-iki kəlmə söz demək istəyirəm. Bizim müəllifin məsələyə yanaşması bu günün baxımından daha gerçəkdir. O mənada ki, biz uzun zaman (heç mən yalnız sovet ideoloji təsiri altında olduğumuz zamanı nəzərdə tutmuram), elə XIX əsrdə öz böyük maarifçilərimiz, böyük yazıçılarımız da Qafqaz xristian xalqları ilə yaxınlığımızı, qonşuluğumuzu, bir havada böyüməyimizi, bir təbiətin övladları olmağımızı qeyd ediblər. Təbii ki, bu çox düzgün, çox humanist bir mövqedir. Amma bu, bizim xalqımız üçün tarixi baxımdan, mənəcə, yaxşı heç nə vermədi. Ona görə də Hamlet müəllimin sözüne qüvvət demək istəyirəm ki, biz kifayət qədər aramızda olan fərqləri, ayrılıqları o qədər də dərinləndirməyə bizi yönəldən məktəbin tətbiqi olmamışdı. Çünki hesab etmişik ki, bu yaxşı deyil, nəsilləri bir-birindən, qonşudan uzaqlaşdırmaq nəyə lazımdır?

Mən bu məsələni filosofların ixtiyarına buraxmaq istəyirəm. Ksenofobiya islami etiqadda daha çoxdur, yoxsa xaç dünyasında? Amma mənə şəxsən

belə gəlir ki, xaç dünyasında daha çoxdur. Xaç dünyasının az-çox tanış olduğumuz bütün yazılarında İslama, İslamın mənavi dəyərlərinə, müqəddəs kitabımıza, xalqımıza, peyğəmbərimizə qarşı çox çirkin ifadələr işlədirdilər. XIV-XV əsrlərdən başlayan bu münasibət hətta sovet dövründə də davam etdirilirdi. O yazılar təbii ki, bizə qarşı qonşu xaçlı ölkələrdə və millətlərdə heç də yaxşı qonşuluq quyğuları yaratmamışdır.

Yenə tarixçi kimi mən bir neçə tarixi qaynağa müraciət etmişəm. Ermənilərin XIX əsrdə ən böyük, ən humanist mədəniyyətinin nümayəndələri Xaçatur Abovyanın yazdıqlarını sizə xatırladım: "Turok prokletğ, no bloqoslaven eqo əzik". Mən bir dəfə onun yazısını tərcümə etməyə çalışdım. Xeyli keçdikdən sonra təqribən belə çevirdim: "Türkü lənətə gəlsin, amma onların dili Allah iltifatı ilə yaranmışdır". Türkün dilinə belə münasibət türkün özünə lənət damğası ilə, yalnız nifrətlə yanaşma yüzillərin və minillik təcrübəsində bugünkü formaya gəlib çıxıb. Biz bunu əslində qonşuluqda duymadan, hiss etmədən yaşamışıq. Ona görə də, bu faciələr başımıza gəldi. Çünki fərqləri görməyə və fərqlərin dərinliyini anlamağa bizi çağıran məktəb, yazar olmadı.

Burda bir məsələ də var: gürcülərdə, xüsusilə ermənilərdə Azərbaycan aşiq sənətinə qovuşmaq. Həmin Xaçatur Abovyan bu haqda yazıb: "Siz görün türk aşığı, türk sazəndələri gələndə erməni uşaq, bö-

yük, qoca, cavan hamısı yığışirlar və elə valeh olurlar, elə qulaq asırlar ki, vallah, birinin barmağını, ya başqa əzasını hansını kəssən xəbəri olmaz". Yəni ermənilərin və gürcülərin bizim mədəniyyətin müəyyən sahələrinə girişməsi tələbatdan irəli gəlmişdir, sadəcə bunsuz keçinə bilməmişlər. Amma bu istehlakçı nüfuz və təmas onların bizə qarşı yürüşlərini, duyğularını və hisslərini, təəssüflər olsun ki, heç azaltmamışdır, əksinə, əsrdən-əsrə keçdikcə gücləndirmişdir.

Mən 2005-2006-cı illərdə iki dəfə Tiflisdə oldum. Yaxın zamanda Tiflisin nə qədər çox dəyişdiyinin şahidi oldum. Gənc yaşlarımda gördüyüm Tiflislə indiki Tiflis arasında yerlə göy qədər fərq var idi. Amma həmin münasibət yenə dəyişməmişdi.

Nəhayət, bir məsələyə də yenə də tarixi baxımdan münasibət bildirmək istədim. Ümumiyyətlə, İmir müəllimin yanaşması orijinal yanaşmadır. Mən çox lakonik şəkildə gürcü mədəniyyəti haqqında çox yaxşı bir mühazirə aldım. Amma gürcülər özləri də XII Georgini o dərəcədə sevmirdilər. Çünki XII Georginin vəsiyyətinə görə Böyük Gürcüstan özü-özünü Rusiyanın qucağına atdı. Gürcülər də bu Şərqi düşüncəsinə dayanaraq Gürcüstanı vermək istəyirdilər, lakin həmin Georgi İrakleviçin gərək ki, böyük rolu oldu. Bu, bizim içimizə gəlirdi, İrana gedirdi, özünü ora-bura vururdu. Əslində, Sisiyanovun Car-Balakəndə tökdüyü qanlar şahzadə Alek-

sandrın üstündə olub. Çünki gəlib onlara sığınmışdı. Sisiyanov yazırdı ki, onu mənə verin, onlar da deyirdilər: "Biz onu çağırmamışıq axı. O, bizə qonaq kimi gəlib və bizim atalarımızın qanunlarına görə, qonağı ələ vermək mümkün deyil. Özü gəlmişdir, yaqın özü də gedəcəkdir".

Sisiyanov Aleksandrın acığını bizim millətdən çıxdı, on millərlə adamı qətlə yetirdi. Hətta onun Car camaatına məşhur məktubu da qalır: "Mən gəlib qadınların qarnını cırıb uşaqları çıxaracaq və sizin qanınızla çəkmələrimin boğazınızı yuyacağam". Demək istəyirəm ki, gürcülərin özləri də tarixin bu mərhələsində özlərini göstərə bilmədilər. Gürcülər ruslara sığındılar.

1812-ci ildə Kaxet üsyanı baş verdi, üsyanın səbəbləri barədə gürcülər özləri orada yazırdılar: "Biz müsəlman zülmündən qaçaraq sizə gəldik, sizə pənah gətirdik. Amma müsəlmanların yapmadığını bizə yaptınız". Orada xanımlarla bağlı bir detal var: "Bizim xanımlarımızı generalların göstərişi ilə yataqdan alıb kazarmalara aparırdılar və ona görə 1812-ci ildə böyük üsyan oldu, çox böyük qırğın çıxdı".

Demək istəyirəm ki, yəni bu mədəniyyətlərin yaxınlığı da provaslavla, ruslarla təxminən 100-150 il əvvəl, I Pyotrdan başlayaraq, bir az ondan qabaq da var idi, bu cür münasibətlər yaranmışdı. Yəni tarixdən dərs ala bilmək qabiliyyətini göstərmək səviyyəsində mədəniyyət anlayışını mən təəs-

süf ki, nə bizdə, nə onlarda görmədim.

Çox sağ olun!

İmir MƏMMƏDLİ:

- Ümumiyyətlə, oxşarlığa gəldikdə, eyni mədəniyyət səviyyəsində, eyni xarakterlərə gəldikdə mən söhbətimin əvvəlində də dedim ki, gürcü xalqı ilə Azərbaycan xalqı arasında əgər bir oxşarlıq varsa, ilk növbədə bizim hər ikimizin "ar mədəniyyəti"nin təmsilçisi olmağımızdır, bizim davranışımızdır. Yerdə qalan şeylərdə biz fərqliyik.

Amma bu gün mənim borcumdur ki, gürcü xalqının bir maraqlı xüsusiyyəti barədə sizə deyim. Bəzən gürcülərin azsaylı xalqın özü də İslam dünyasının əhatəsində olan, bir yandan bayaq qeyd olunduğu kimi rusun özü də onun dostu olmayıbdır. Belə bir əhatədə olan azsaylı gürcü xalqının yaşayıb, yaradıb bu günə qədər öz mədəniyyəti ilə gəlib çatmasının sirri nədədir?

Bayaq dediyim kimi, xristian dini onu qoruyub saxlayıb. Gürcü xalqın dili də çox böyük faktor idi. Bu xüsusiyyət də gürcü xalqını qoruyub saxladı, təkə vuruşmaq yox. Mən əminəm ki, heç bir vuruşqan, döyüşkən xalq özünü yalnız qılınc zoruna, qalxan zoruna qoruyub saxlaya bilməz. Milləti, xalqı qoruyub saxlamaq üçün böyük bir məhəbbət, sevgi lazımdır. Bu da gürcü xalqında olubdur, bunu da etiraf etməliyik.

ŞƏRQDƏ YAŞAYAN GÜRCÜLƏR BİZİ ÖZLƏRİNƏ DAHA YAXIN HESAB EDİRLƏR

Harun YILMAZ:

- Mən sizə çox təşəkkür edirəm və qibtə ilə baxıram. Çünkü insan əlli dəfə Çin yeməyi yesə də özünü çinli hiss edə bilməz, amma siz hər iki ölkəni də özünüzdə hiss edə bilərsiniz. Ona görə də inanıram ki, mən də eyni şeyi edə bilərəm.

Mənim iki sualım var: Birincisi, Migel Karettenin bir kitabı var. Mən onu türkcəyə tərcümə etdim. Orada elm və coğrafiyanın təsirindən də bəhs edilir. O, almanları meşəlikdəki ağaclarla bənzədir. Deyir, almanlar kollektiv hərəkət edən bir qrupun içində olan meşəlikdəki ağaclar kimidirlər. İngilisləri bir növ okeanın ortasındakı gəminin kaptanı kimi təsvir edir, onların milli psixologiyasını belə verir. Sizcə, gürcülərə buna uyğun necə tərif edə bilərsiniz?

İkincisi, Gürcüstanın Şərqi daha dağlıq ərazilərdir. Məsələn, mənim çevrəmdə yaşayanların xarakteri ilə dağlıq bölgədə yaşayan insanların xarakteri başqa olur, yəni kənar-dan gələnlərə baxışları da başqadır. Gürcüstanın bir tarixi bölgəsi var - daha çox bataqlıq olmuş, daha sonra qurudulmuş bir tarixi hissəsi var, bir də dağlıq bölgəsi var. Sizcə Gürcüstanda bu tarixi bölgəsindəki insanlarla dağlıq bölgəsinin sakinləri eyni xaraktere malikdir-mi? Bir də ingilislə alman qarşı-

ya-qarşıya gəlsə, alman meşəlikdəki ağaclar kimi, ingilis okeandakı gəminin kapitanı kimi özbaşına hərəkət edə bilərmi?

İmir MƏMMƏDLİ:

- İkinci sualdan başlayaq. Həqiqətən də iqlimin millətin xarakterinə çox böyük təsiri olur. O cümlədən, mən bizim öz xalqımız barədə bunu deyə bilərəm. Azərbaycanın relyefinə görə biz həmişə düşmənlə üz-üzə qalmışıq və bu da bizdə müəyyən xarakterlər əmələ gətirib. Yol tapmaq, danışığa getmək, bunlar hamısı xarakterimizdə öz əksini tapmışdır. Mənim şəxsi müşahidələrimə görə, Qərbi Gürcüstanda yaşayan gürcülər, siz dediyiniz o dəniz kənarında yaşayan gürcülər daha çox türklərə yaxın olublar və onlarda türk xarakterinin dərin təsiri var. Amma Şərqdə yaşayan gürcülər daha çox bizə - azərbaycanlılara yaxın olublar və bu, onların xarakterində də öz əksini tapıb. Özü də XII əsrin birinci yarısında Gürcüstana 40.000 qıpçaq ailəsi köçüb və əsasən Şərqi bölgəsində məskunlaşdılar, həmin qıpçaqların da böyük əksəriyyəti sonradan gürcüləşib. Yəni bu baxından da Şərqdə yaşayan gürcülərin bu xüsusiyyəti formalaşmış, tolerantlığı belkə həm də buna görədir ki, həftə bizi daha çox qəbul edirlər. Amma Qərbdə olan gürcülərlə onların bir çox məsələdə fərqləri var.

Bayaq dediyim kimi, Şərqdə yaşayan gürcülər sözsüz ki, qıpçaqla assimilyasiya olduqlarına görə bizi özlərinə daha istədi, daha yaxın hiss edirlər. Mən Qərbi Gürcüstandan olanlarla münasibətdə soyuqluq hiss etməmişəm. Amma dağ gürcüləri, dağda yaşayan gürcülər Gürcüstanın həyatında çox cüzi rol oynayırlar. Gürcülərin böyük əksəriyyəti aranda məskunlaşır - Kartlidə, Kaxetyada, İberetyada, Quriyada və Mənqreliyada. Dağda məskunlaşan gürcülər hansılardır? Svanlar. Dilçilər deyirlər,svan dilinin özəyi gürcü dilinə yaxındı, hər halda mən universitetdə bu dildə bir kurs keçmişəm... Gürcü dilinə Meqren dili daha yaxındır. Bu dil hiss olunur ki, gürcü dilinin inkişaf etməyən, inkişafdan qalan bir formasıdır, qədim gürcü dilinə müəyyən qədər yaxındır.

Svanlardan başqa dağlıq rayonlarda yaşayan iki gürcü tayfası da var: xevsur və pşav. İndi bunlardan gürcü ədəbiyyatına, gürcü təfəkkürünə, gürcü mədəniyyətinə milliliyi gətirən Vaja Pşaveliyadır.

BİZ UZUN MÜDDƏT ÖZÜMÜZƏ AZƏRBAYCANLI YOX, MÜSƏLMAN DEMİŞİK

İsmət ƏHMƏDOV:

- İmir müəllim, sizə çox təşəkkür edirəm.

Mən konkret bir məsələyə fikrimi bildirmək istəyirəm. Biz uzun müddətdir gürcülərlə bir yerdə yaşayırıq. Onun dilini öy-

rənməyə həvəssizlik nədəndir? Biz niyə gürcünün dilini öyrənməmişik? Buna hansı amil təsir edir?

İmir MƏMMƏDLİ:

- Bu barədə mənin konkret bir fikrim var ki, həm gürcülərdə, həm bizim özümüzdə biz uzun müddət özümüzə azərbaycanlı deməmiş, müsəlman demişik. Amma gürcülər özlərini adları ilə çağırıblar. Onlar din kimi, yeri gələndə xristian olduqlarını deyiblər. Amma özlərini millət kimi həmişə ayırıblar, millət gürcü millətidi, dini də xristian dinidi. Mənə elə gəlir ki, gürcü dilini öyrənmək təki, gürcüstanlı azərbaycanlının təfəkküründə onun dünya görüşündə dindən çıxmaq, müsəlmanlıqdan çıxmaq kimi bir şeydi. Ona görə də, bu, həmişə onun yolunu kəsir, qoymur o dili öyrənsin. Amma sözsüz ki, bu da öz ziyanımızdı, çünki yaşadığın yerin dilini bilsən, ən azı öz elementar hüquqarını qoruya bilərsən. Son vaxtlar isə rus dili vasitəsi olduğundan sanki başqasına ehtiyac qalmırdı.

Professor Hamlet İSAXANLI:

- Mənim bir əlavəm var. Məncə, ordakı azərbaycanlıların gürcü dilini öyrənməmələrinin səbəblərindən biri bu Azərbaycanın varlığıdır. Çünki onlar çox zaman üzünü bura tuturlar və gürcü dilini öyrənməyə ehtiyac görmürlər. Düşünürlər ki, gedəcəyik orada Azərbaycan

var. Daha bir səbəb də Sovet dövründə xalqlara hüquq verildi ki, öz dilində oxusun, öz dilindən istifadə etsin, bu da təsirsiz ötürməyib. Gürcüstandakı azərbaycanlılar, azərbaycanca öz məktəbimizdə oxumuşuq və sıxıntı olmayıb, ehtiyac az görmüşük. İndi isə Gürcüstan ayrı dövlət olub. İndi dili bilməsən, çətinlik olur, dili bilməyə daha böyük ehtiyac var. Mən o zaman öyrəndiyim gürcü dili ilə mənim təhsil aldığı məktəbdə olan indiki uşaqların gürcü dilində çox fərq var, indikilər daha yaxşı öyrənirlər.

İmir MƏMMƏDLİ:

- Amma siz bir şey deyim ki, gürcülər onların dilini bilən qeyri-gürcüyə imkan daxilində öz hörmətlərini bildirirlər: "Mən çox məmmunam ki, sən mənim dilimi bilirsən". Amma mən bir misal çəkim: Təxminən 3 il bundan əvvəl Gənclər sarayında mənimlə görüş keçirdilər. Mən bir yazıçı kimi görüşə getdim. Maraqlıdır ki, sadəcə olaraq fikirləşirdim ki, gürcü auditoriyası olacaq mən orda çıxış edəcəm, şeirlərimi deyəcəm, bununla da qurtaracaq. Amma gedib tamam başqa şeylər gördüm. Şəhnəyə üç stol qoyublar qarşısına da bir stol qoyublar. Mən baxdım ki, biri aparıcı, biri mən bəs biri kim? Bir də şəhnəyə baxanda görəəm ki, iki gözəl gürcü xanımı gəlir və onlarda birinin familyası Çavçavadzedir, birininki Sereteli. Bununla mənə hörmətlərini nümayiş etdilər.

**AZƏRBAYCAN XALQI
DAHA TOLERANTDIR**

Professor

Elmira MURADƏLİYEVƏ:

- Bu nəclisdə hər birimizin içindən olan bir mövzu ortaya qoyulub. Biz gürcü xalqı haqqında danışırıq. Biz Gürcüstanı getmişdik. Azərbaycanda yaşayan bir gürcü Azərbaycan topağı, millətimiz, xalqımızın böyüklüyü haqqında çox böyük sevgi ilə, məhəbbətlə danışdı. Azərbaycan xalqının heç bir xalqa, etnik qrupa qarşı ayrı-seçkilik olmadığını dəfələrlə vurğulayırdı.

Milli özünüdərk psixologiyasının tərkib hissəsidir. Məncə, milli dərk etmə gürcülərdə daha yüksəkdir. Məsələn, Sovet hakimiyyətinin güclü vaxtında - 70-80-ci illərin əvvəllərində gürcülər açıq-aydın öz aralarında Sovet Ordusunu işğalçı adlandırırdılar.

70 ildən artıq bir ittifaqda yaşamışıq, amma gürcülər bunu açıq ifadə edirdilər. Amma bizi öz şüurumuzda dərk etmirdik ki, doğurdan da bu işğalçı Sovet Ordusudur. Siyasi baxımdan onlar daha inkişaf etmişdilər, gözləri açıqdır. Sizin bugünkü mövqeyimizi bilmək istərdim?

İmir MƏMMƏDLİ:

- Bilirsiniz ki, Gürcü xalqının tarixində hər halda İslam əhatəsində idi, ruslar da onların tələyində müsbət rol oynamadı. Əsrlər boyu gürcünü qoruyub saxlayan bir faktor kimi onun

dilini bildirirlər. Yeni Gürcü dili onu qoruyub saxlayan əsas aparıcı faktorlardan biri idi. Çox gümün ki, bunun özü gürcüdə bir gürcünün qəlbində o milliliyi inkişaf etdirə-ətdirə gəlib. Bir də bizdəki tolerantlıq onlarda olmayıb. Siz dediyiniz kimi, özümüzü onlar səviyyədə milli baxımdan dərk etməmişdik. Amma hər millət öz milli təkürünü bir cür bildirir, biz də belə bildiririk, bəlkə də bizdəki daha yaxşıdır.

Professor Hamlet İSAXANLI:

- Məsələ belədir ki, mənim Gürcü dostlarım var. Onlar da milli dəyərlər barədə danışır,

bəzən narazı olduqlarını bildirir, şikayət edirlər. Amma milli özünüdərk gürcülərdə daha əvvəl inkişaf etməsi burada qeyd olundu. Çünki bütün Şərqi müsəlman dünyası idi, müsəlman əhatəsində az sayda gürcü, az sayda erməni var idi.

Artıq o xristian dini, o əlifba onlar üçün qoruyucu vasitə idi. Bizdə müsəlman dini qoruyucu vasitə deyildi, bu böyük bir müsəlman dünyasının bir parçası idi. Bizdə yalnız XIX əsrdə milli özünüdərkə gedən yol başlandı. Biz uzun zaman: "Mən müsəlmanam," - deyirdik. "Mən türkəm!" ifadəsi isə sonra yarandı, bu şeylər sonradan

əmələ gəldi. Biz milli özünüdərkə, milli kimliyə, riyaziyyatçılar demişkən, gecikən arqumentlə gəlib çıxdıq.

***

"Gürcü xalqının mədəniyyəti və milli psixologiyası: müqayisəli təhlil" mövzusun ətrafında aparılan müzakirələrdə Özbəkistan Elmlər Akademiyasının əməkdaşı, professor Akif Azalp, Mələhət Kələntərli, Firdovsiyyə Əhmədova və başqaları fəal iştirak etdilər.

Knyaz ASLAN
Cabir MƏMMƏDLİ